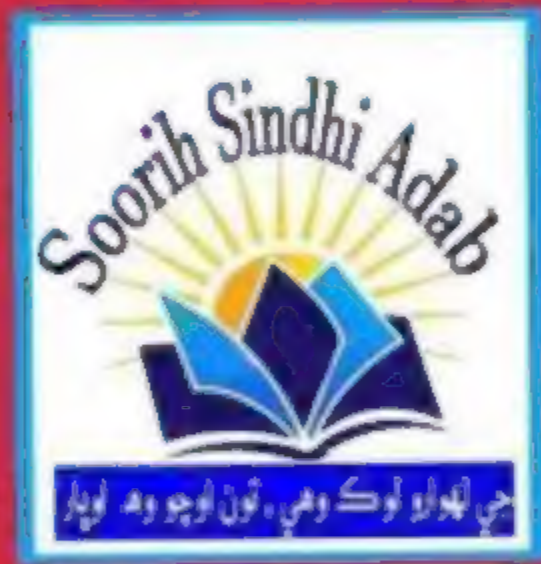

ماخ

مورن کلپنا

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

ماء

(اصلو ڪو سڌي لاول)

موهن ڪلپنا

قيمت: ۱۲ روپيا

فرينڊس پبليڪيشن
ڪراچي

ان هڪ غريب عورت کي
جنهن فاقا ڪڍڻ پسند ڪيا
ان کان نه پڙهيل مگر بيروزگار هت کان فلم ڪئي.

— موهن ڪليدا
۲۵ ستمبر، ۱۹۷۹ع.

ليکڪ جي ادبي اهميت

پهرين ڪهاڻي :- آءِ. ه. ه. (۱۹۴۸)

ايمپاس :- اواره (۱۹۵۳)، لکن (۱۹۵۴)، عورت (۱۹۵۶)
زندگي (۱۹۵۷)، من ۽ دل (۱۹۵۹)، وشواس (۱۹۵۹)
رج ۽ پاڇا (۱۹۶۳)، ٻار جي پڇاڙي (۱۹۶۸)
جلاوطني (۱۹۷۴)، ڪالر ۽ سمنڊ (۱۹۷۴)
مقالعو :- سنڌي ادب ۾ نظرياتي ڪشمڪش (۱۹۶۳)
ڀرپور تاج :- اڃا رات باقي آهي (۱۹۵۵) سنڌي ۾ هن
شاخ تي پهرتون ڪتاب.

ٻارن جو ناول :- سر ۽ جي ڳولها (۱۹۵۸) سنڌي ۾
ٻارن لاءِ پهرتون اصلوڪو ناول.

جهولي :- فنڪار ۽ فيلسوف (۱۹۷۳) سڳن آهوجا جي
مختصر جهولي.

آءِ ڪٿا :- اڪ، عشق ۽ آدب (۱۹۷۵) اصلوڪو دستخط
هاڪسان سرڪار طرفان ضبط ٿيل.

تجربا :- مرحوم پيرسرام ولد چا جو ناول ”پريم ۽ آءِ“
لکيل ۽ ڇپيل، موهن ڪاٺيا طرفان ڇپيو ٿو.
”زندگي ۽ چور ڀوپ“، اڌ ڪي ساءِ ڪهاڻي سان لکيل
ڪهاڻي. ”هاڻي ۽ مٿي جهوپڙا“ ڪردت ۾ ڇپيل آهي
سان لکيل تجرباتي ناول جي ڇپائي.

زندگيءَ جي وڌڪت ۽ فن جو دائرو

منهنجو پراڻو ناول ”جلا وطني“ هند ۾ ۱۹۷۴ ۽ سنڌ ۾ ۱۹۷۵ ۾ ڇپيو. ان مهين بعد ”ڪنگال آلمانون“ ناول سنڌ ۾ وري ۽ طارق اشرف جي سهڻي رسالي ۾ ”تون منهنجي سنڌ لاءِ آهه“ عنوان سان ڇپيو. جلا وطنيءَ لاءِ سنڌ ۾ بندش پئجي. ڪامرياد طارق اشرف کي ڄميل آلمان واپس ۽ پاڪستان جي انگريزي، اڙدو، پنجابي ۽ سنڌي روزاني اخبارن ۾ جماعت اسلامي جي ڀڄ لنگان مولڪي پاڪستان جو دشمن - اولين سڏيو. انهي رسالي ۾ انهن ۾ لکيو ته ”مومن ڪلهوڙا جي ريت ۾، فن ۽ فڪر ۾ پنجن هزار سالن جي مڪاري ۽ عياري پياريل آهي. ته مومن ڪلهوڙا، سنڌ جي مسلمانن کي، سنڌ ڏيئي ۽ جا واسطا وجهي، پاڪستان کان الڳ ڪرڻ لڳو چاهي.“ طارق اشرف زار زورن هليو واپس ۽ ڀڳڙڄ کان اڳ فن پهاڙ کان ٿورو ڏيئي پاڻ اڃاڻ چاهيو، مگر هو ضروري ٿيو ۽ گرفتار ٿي واپس ۽ سندس لکيل خط موجب سنڌ جي رسالن ۽ پريس تي پاڪ حڪومت جي بندش جو مک ڪارڻ سنڌ ۾ جلا وطني ناول جي اشاعت هئي. هند ۾ ڪن چئسڪهي عالمن ساڳئي ناول تي مولڪي پاڪستان جو اڄيست ڪرڻ، مولڪي مسلمان اڃاڻ جي تصديق ڏني ۽ اها به فتوا ڏني ته مومن ڪلهوڙا جي گهر کي

مسجد ۾ لبدال ڪيو وڃي ۽ جيئن اڳيان هلي سنڌ جا
مسلمان اتي ريارت ڪري سگهن. سنڌ جي اديبن،
مذھبي ڪتابن کي ڪٿي ۽ ڇا دست مٿاڻو ڪيو مگر هند
جا سنڌي لئاد سنڌي ادبي تاريخ ۾ اول لاءِ ليل
همڏي وڏي واد وواد تي مانڊ رهيا. ڪن ٻرن ان
ڪتاب کي ڪلا جي بنياد تي پڪڙڻ جي ڪوشش
ڪئي ۽ حالانڪ ڪلا جي بنياد تي مذهبي رچنائون جو
ٻرو ڄاڻو گذريل ٽيهن سالن ۾ هند جي ڪنهن به
سنڌي لئاد نه ورتو آهي. شايد اسان وقت هن وقت
ڪنهن ڪتاب جي پرک يا ان جي وصف ان لحاظ کان
ڪيو وڃي ٿو ته ان ڪتاب کي ساهت اڪادمي انعام
ملڻ جي ڪيتري صلاحيت آهي.

مذهبي خيال موجب، هڪ رچناڪار جي مکيه
گهراڻو اها رهندي آهي ته هن جي رچنا مختلف
ڊيمون ۽ ذهني لاڙا رکندڙ ٻارن مان ڪيتري حد
تائين وڃي. وات عالم ڪري ٿي ۽ اها مذهبي نظريه
حيات ۽ قوت. اظهار موجب گهرايل رد. عمل پيدا
ڪري ٿي يا نه. انعام، سمن ۽ مبارڪون ٿي ٿين
۽ ذهن درجي جون ڳالهون آهن. مان مطمئن آهيان
ته مون کي سنڌ ۾ پڙهيو وڃي ٿو. ڪافي اديب،
ڪالمجن جا پروفيسر ۽ سنڌي لئلائي اڃا به مون سان
بدليل نالن ۽ حقاقتن سان خط و ڪتابت ڪن ٿا.

مون سڌن سڌوائن سڌي سڌاين جا خط پاهڪڻي
 سڌسڌسڌ جا شڪار ٿيڻ لڌا ۽ مون لالين لڌا ۽ مون
 همن جهن لڌي شڪارئون ڪڏهن طرح مون لالين پڌي
 وڃن ٿيون.

ادب تعريف جو محتاج نه آهي. هن هي صحيح
 فخرخدايي سندس ادبي جائزي ۾ سمايل آهي. ان
 جائزي جا مکيه ٻه شرط آهن: پهرئون ته رچنا کي
 رچناڪار جي پڌي (پڌي ۽ نظريي تي ۽ پوءِ پڌي
 نظريي ۽ لڌا لڌي پر ڪو وڃي. هميش کي پڌون ته
 خط ثابت ڪرڻ سولو آهي. ساڳئي وقت لڌا
 رچناڪار جي زباني چڻي جو پڌون ٿيڻي داعوي
 ڪري نه هن هميش ٿي آهي.

مون ”ڪاهائي“ ماء جي ڪردار کي جنهن جو
 ٿيڻو خاڪو لڌي عرصي کان ذهن ۾ رکيڻو هئو،
 حوالدار پڌا جي ڪوشش ڪئي ۽ مگر لاول لکندي
 مون محسوس ڪيو ته ٿيڻ اڄ جي شخص معان سياسي،
 سماجي ۽ آرٽ ڌارون جي وجود کي، ڪڏهن لڌي
 پر جهان اڌائي پڌا پڌا ڪري ٿيڻ آهي، ان وقت
 حوالائي ڪردار جي رچنا ڪرڻ اسانجي آهي.
 ان ڪري ان لحاظ کان پڌي لڌا ۽ جو مان اڳواڻ
 اعتراف ڪري ٿو ٿيڻ. مون لڌو ٿيڻ جي ٻه
 ڪوشش ڪئي آهي ته اڄ جو شخص سورهيا ۽ ساه

والدگي ۽ سان مقابلو ڪندي من ۾ اسي ٻڌاءُ ڏيئون،
 ٻيهر ٻيڙيون، شڪسٽون ۽ ٻيو سڀ ڇڏي احساس ڪئي جهڙي
 ٿو، جو هو ڪري ٿو، اهو چاهي ٿو ۽ جو چاهي ٿو،
 اهو فقط سوچي ٿو ۽ ڪري ٿو سگهي. مون ڪردارن
 جي اندرون ۾ ڦهلا ٿو. ڪٿي آهي، مگر هن ۽ ڇڏي
 والدگي هٿان وٺي. ڪٿي ٿيل آهي، ان کي ڪهرال
 ماحول ۾ ٻيهر، ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

— موهن ڪلپڻا

گهٽا ٻڌڻ، C/654

آلباسنگر 421004

انڊيا.

موهن ڪلپا جي تحریر کی واقفیت

پورو نالو:- موهن ڪلپا پولچند لالا سورهائي.

جنم جو ڏينهن ۴ شهر:- ڇنڇر ۲۲ نومبر ۱۹۳۰ء
ڪوٽڙي سنڌ.

تعليم:- مئٽرڪ.

تحریرڪن:- جنرل سيگريٽري، اڪل پارس سنڌي ازم
۽ ساهت سپا، سابق سيگريٽري سنڌي اعليٰ تعليمي
(لکڻو). سنڌي ساهت سپا (سنڌولگر). سنڌي
ليکڪ سنگھ (سنڌولگر). سنڌي ساهت منڊل (امبئي).
سنڌي رائٽرس گلڊ (دهلي). سنڌو ڪرائي دل
ڪوئٽر، سنڌو دل، واليس چيئرمين، شهيد هيمو
ڪالاڻي لئبرري ۽ چيئرمين: اندو پاڪ برادر هرد.

مون کي انهن لڳو، ڪنهن ارغامي شخص منهنجي
چاٽي ۾ مان ڦٽڙ ڪڍي غائبان فوج ۾ رکي ڇڏيا. انهن
سامهون چٽ ڪا جڳهه ڪري پيئي. ذهن جي آڪاش
۾ هڪ ڪڏهن به ختم نه ٿيندڙ آلهياري شروع ٿي.
هر شعاع ۾ هڪ روشن چتر.

مان، ماءُ جي لاش جي پيرن تان هيٺ جهڪي
ويس ۽ مون پنهنجا ٻئي هڪ مضبوطي ۾ مان انهن
پيرن کي جهلياءُ. انهن مون ڪڏهن به نه ڪيو هو.
انهن مان ڪڏهن به ڪري نٿي سگهيس. مون چيو:
ماءُ، آخر تون مري وئين ۽

زبردست

پنهنجي هر ڪهاڻي سنڌ کان شروع ٿيندي آهي ۽
هند ۾ ختم ٿيندي آهي. پنهنجي ڪا به ڪهاڻي ختم
نه ٿيندي آهي، اڌوري رهي ويندي آهي ۽ هر
اڌوري ڪهاڻي اڌوري رهي ويندي آهي. اڄي
هر شروعات مٿي هوندي آهي. ذهن جي لاءِ گهر
مٿان وٺندڙ جي ايتري نه ڏڍ ڇڙهيل هوندي آهي،

جو حقيقت ڪي چاڻا ٿا، تصور جي خيالي ڪپڙي سان اڻڇي ڇڏي لوڪ ڪرڻي پوندي آهي. ڪراچي ”لا“ ڪاليج ۾ داخلا وٺڻ سان پهرين ڳالهه جا مون محسوس ڪئي، ها اها نه مان بيهڻ جو ان ٿي چڪو هوس. ٽيه سال اڳ جي ڳالهه آهي، جڏهن هندستان جي ورهاڱي ۾ ڪي مهينا پيا هئا ۽ مان هٿ سترهن سالن جو هوس. مون بعد، لڳاتار گهر ۾ ئي ٻار گذاري ويا هئا، ان بعد هڪ ڀيڻ ۽ هڪ ڀاءُ هئو. وڏيا ۽ موليٰ. ۹ ۽ ۷ سالن جا. پيءُ الگريزن جي جيل ۾ هو.

هو پنهنا ۾، منهنجي مامي سان گڏ، الگريز فوجي چانوٽيءَ ۾ هڪ گروسر هو. ”ڪرو يا مرو“ هاجل ۾، هڪ الگريز منهنجي مامي کي چيو، ”هندستاني ڪٿا، ڪڏهن به الگريز شينهن سان پڇي نه سگهندا.“ نوجوان مامي جواب ڏنس، ”ڪوٽا، پنهنجي ٻرن ۾ ضرور پاڻکي شينهن سمجهندا.“

کيس ان ڏينهن شوم ڪيو ويو. ڪنهن به اخبار ۾ موهن بتائيءَ جي شهادت جي خبر نه چڀي. منهنجو بابا مڪڊيو ايترو بهادر نه هو. مگر هن لوڪريءَ کان استعيفا ڏئي. اها استعيفا منظور ٿئي، ان کان اڳ، ڪنهن ڪوڙي ڏوهه هيٺ مٿس فوجداري ڪيس ڪيو. کيس سالن چئن سالن جي سزا ڏني وئي.

مان ڪاليج ۾ ڪنهن ڪمن ڏانهن اڌ ڪٽي لاهڻ،
ڪنهن دوشيزه اڳيان ڪتاب ڪيرائي ڪو اڙدو شعر
چوان، ان کان اڳ مهندجو ڏان ان حثيت ڏانهن ويو
۽ مهندجو پيءُ جيل ۾ آهي. مهندجو اهو فيصلو ته مان
هندستان جو ڪو وڏو پڙهڻو ٿيڻ ۽ انٽر ۽ انٽر راشن
ڪورس ۾ انگريز ٻاجه کي انٽر ۽ انٽر راشن ۾ انڊو
ٿي رهيو.

ڏلڳيءَ جا ڀڳ ۽ پٽ ۽ پٽن انهن ڏان اڏامندڙ
گهڙين ۾ ئي ٿيندا آهن ۽ پوءِ وقت بڻجڻ مان آهي
۽ پٽ ۽ اڏامندڙ نسلن حيان گهڙان ٻان ۾، ذهن جي
پولار ۾، شروعات ڪري ڪم ٿي ويندا آهن. رام باغ،
رام ليلا ڪرڻ، راول جلالپور ۽ جناح ۽ مهالما گالڙيءَ
جي نظرين لاءِ ٻڪل ٿيڪ هون. باقي پرتم ڪرڻ لاءِ
پرنس گارڊن بهتر هون. انجي پٽين پاسي گهرا ۽ گهانا
وڻا هئا ۽ هيٺان عاشقن لاءِ نهيل ٿي. جيئن مڻگران هل
استيڻ ٿي آهي. مان تصور ۾ گهڻا دنيا ان باغ ۾ عشق
ڪري آيس. گهڻا دنيا اڪيون مامون. ڏاڻ ڪلهن ٿي
پرمان ٿيا، مگر انهن مڙي عشق جو مرڪز، ڪاليج
جي ڪا ماهين ۾، پر لياضي هوندي هئي.

ڪراچيءَ کان اڳ اسين ڪوٽڙيءَ ۾ رهندا هئاسين.
لياضي، هڪ بلوچ جي ڌيءَ، اسانجي گهر هيٺان ٿي
رهندي هئي. هوءَ مولڪي چاچ موڪلندي هئي.

مون مئٽرڪ حيدرآباد مان پاس ڪئي. اڪثر هر چندر
جو، الهندي ڪچي مان، پنڌ ڪوٺڙيءَ ايندو هوس.
لياضي منهنجو انتظار ڪندي هئي. هندو پيءُ سڳي
مهوي جو راپار ڪندو هو. اڪثر ڪوٺڙيءَ کان ٻاهر
رهندو هو.

مئٽرڪ جو نتيجو ظاهر ٿيڻ بعد مان لياضيءَ جي گهر
وٽس. دروازو کولي اندر گهڙيس. دروازو کليل، پر
بيڪڙيل هو. هنجي بدن تي فقط سلوار پيئي هئي.
”هائ الا!“ ائين چئي هو. اندرئين ڪمري ۾
هلي ويئي. پٺ تي وڏي آڙسي ٽنگيل هئي. موٽي
لڳو ته ان آڙسيءَ ۾ اڃا به هنجي آپريل چاليءَ جو
عڪس پئجي رهيو هو. پاسرو عڪس. لڊا ڪارا وار
وچولي پيشاني، طوطو انداز لڪ، چهن تي لالي،
کاهي ڳل تي اهر لڙ، جو فقط ٿڌيڪيءَ کان نظر اچي.
ڏٺي ڳچي، چاليءَ جي ٻار سبب، جهڪيل گورو
جسم.

سوچيم ته غلطي ڪم. ائين دروازو نه کولڻ ڪهندو
هو. وري سوچيم ته غلطي لياضيءَ جي هئي
۽ هڪ لڙهن چار غلطيون ڪيون هيون. هڪ ته
هنڪي دروازو اندران بند ڪرڻ ڪهندو هو. ٻيو ته
ڪميس اڳهارو ٿيڻ نه ڪهندو هو. ٽيون ته ڪميس آڙسي
اندرئين ڪمري ۾ ٽنگڻ ڪندي هئي ۽ چوٿون ته

کيس آڻان هلمو نه وڃڻ ڪهندو هو. وري سوچيم ته سندس
 چوٽين غلطيءَ مان سندس ٻهرايون ئي غلطيون معاف
 ٿي، ٿي ويون. يا شايد آخرين غلطي، منهنجو حوص
 هو، جنهن سبب، هڪي ان روپ ۾ ڏسي پهران مان
 ڊاڳ رهجي ويس! پر پوءِ خوشي محسوس ڪيم ته
 سالن کان من جو ارمان ته مان ڪنهن عورت کي ڏيکيو
 ڏسان، پورو ٿيو هو ۽ اٽل سمجهيم ته شاديءَ کان اڳ
 ڪنهن مهل ٿا عورت جو خوبصورت روپ ڏسڻ جي
 زبردست سوچ حاصل ڪئي هئي. ڇو ليڪ ٿو لکي،
 سوچيم، اهو خيال ته ان وقت جهڪڻ مون بدوان
 ڪو ٻيو آئي اچي ها ته؟

مان به ڪمري ۾ اندر گهڙي ويس. هاڻ لياضيءَ
 کي سلوار ۽ ڪرٽو پيو هو ۽ هوءِ پٺ پٺي منهن ڪري
 خاموش بيٺي هئي.

”ڪاش مان پٺ هجان ها.“ مون چيو.

هوءِ ٻاڪل چٻ. هنجو چٻر نه چٻ. پٺ چٻ.
 چٻ چٻ.

مون ٺاهيڪ فضيلت مان هنجي ٻالهن کي جهليو ۽
 کيس چيم، ”مون ڏالهن ٺاه.“
 مگر هن مون ڏالهن نه ٺاهيو. ڏالڙ، سندس اکين
 ۾ ڳوڙها هئا.

مون کيسي مٿان سگريٽ ڪٽيو ۽ سامهون رکيل

موزي اي راهي رهس. هو لڪ ۽ چن وڃر ڪابه
بد هڪ رکي شايد رولندي رهي. مون بهو سگريست
دکيو. دولهن به اهڙي خوبصورت بدن-لنگو. مگر
الهي دولهن به لياضي ۽ چون ڳوڙهن سان پيال اٿيون.

مون کي لڳو ته منهنجي من جي ڪنهن حصي ۾
اهو وڃار ضرور ڄاڻو ته مان هن کي پاڪ ڀاڻ.
چوالس : لياضي، خدا توکي مون لاءِ ڏهيو آهي. مون
به مئٽرڪ پاس ڪئي آهي. شڪل ۾ به گهٽ نه آهي.
آچي ڊريس ۾، مان، تو خود هڪ ڏينهن چيو هو،
شهزادو لڳندو آهيان. هل، ڪٿ تي ليتون. ڀڳو شاديءَ
کان پوءِ. پر تون ۽ شادي، مون سان ڪڍين؟ -
شاديءَ کان اڳهه پيار ڪري سگهيو آهي. ڏس نه، هڪ
ته مون ڪنهنجو جسر به ڏسي ورتو آهي. باقي اڌ جسر
به ڇو لڪائڻ گهرجي. ليڪ ۽ پاڪ آهي نه سڄو شرير.
بيڪ ۽ پاڪ آهي منهنجو پيار. ڀڳو، منهنجي نه عي،
نه ڳالهه تون مون سان ۽ مان وڃان ٿو.

۽ مان هلهو ويس. مگر مان هلهو نه ويس، ڇو ته
ڏوٻي گهاٽ بعد، سڌو ۽ جي ڪڍاري تي به مون،
سڌو ۽ جي پراڻي تي نه، لياضيءَ جي گهر ۽ جسر ۽
مات کي ڏاڻو.

شايد مهڻو گذري ويو يا شايد هٿو گذري ويو يا
قطا هڪ رات گذري. چئي ٿو سگهان. وڃون ۽

ڪيائين، غلط وقت ۽ ڏينهن ٻڌائيندا آهن. مون کي
 ٻڌندو، الڳ وقت ۽ الڳ ڏينهن ۾ رٽائيندي.
 ۾ سر نه پوي نه رات گذري آهي يا مهو گذريو آهي.
 ٻئي ڏينهن مون ڏر تي لڪ لڪ ڪئي. دروازو
 کوليو ۽ مون ان کي بند ڪيو ۽ لياضي ۽ ڪان پڇيو،
 ”ڇو، ٿو ڪاھ، راتو ڇو؟“

کيس ڪاري سلوار ۽ ڪارو ڪٽڻو پيل هو. هنجي
 اداس جهري مان شرد پور ٿيا جو نور ٽهائجي رهيو هو.
 ڪارين اکين ۾ مائوسين جو سائو.

”چيائين ”جڏهن هو پڇندو، تنهنجو بدن مون کان
 اڳ ٻئي ڪنهن نه نه ڏٺو آهي، کيس ڪهڙو جواب
 ڏيندس؟“

”هو ڪير؟“ مون هڪو ٻڪو ٿي پڇيو.

”منهنجو ليٽ وارو پٽار.“

”پر اهو نه ٿو ڪان اهو سوال پڇندو ڪونه.“

”مرد عورت جي پاڪدامنيءَ بابت لهائت شڪي

ٿيندا آهن.“

”ڇا توکي ان جو آرمودو آهي؟“

”ڪجهه، اندازو ٻڌا آ، وڌيڪي به لڳائي سگهجي ٿو.“

”مگر تنهنجو پٽار توکي چوندو: ”لياضي، هيلنائين

مون تنهنجو غلط اندازو بدن ڏٺو آهي.“

”ڇا!“

” ۽ پاڪدامني، لاهي، عورت جي شرار سان لاڳو
 نه ٿيندي آهي. ليڪي عورت به پاڪدامن ئي سگهندي.
 جي هندو من پاڪ - دامن آهي ۽ پوءِ ٽپندي لاءِ، مان
 خدمت، خدمت الله به ئي سگهن ٿو.“

۽ هوءَ ڇپ ڇپ ڇپ هيند جهڪي وئي.

مان ٻيڻو رهيس.

هن چيو، ”ڇا تون مون لاءِ پنهنجو مذهب بدلائي
 سگهين ٿو؟“

”ٻياري وڏو مذهب آهي.“

۽ مان اهو ٻانڌاڪ ماري ڪمري کان نڪري ويس.
 يعني ڏينهن جناب عنايت بلوچ سان ملاقات ٿي ۽ مون
 کيس چيو ته مان لياضيءَ لاءِ پنهنجو مذهب بدلائڻ لاءِ
 تيار هئس. هن چيو، اُن جو جواب توکي سڃاڻ ملندو.
 ۽ سڃاڻ ڏسان ته لياضيءَ جو ڪو ٻيو ڪونهي.

مذهب به ڏاڍيون ملڻ نه ڏٺيون. مذهب ٻين ٻانڌن
 کي گڏ رهڻ نه ڏنو ۽ هندستان آزاد ۽ ان جو ورهاڱو
 ٿي ويو. مان به ڪراچي ۽ هليو آيس ۽ ڪراچي ڇڏڻ
 کان اڳ، ڪاليج جي ڏاڪڻ ۾، سڄا ڪي چور هئا،
 ”توڪي مان وطن ٿو به - مگر تون به مون کي وطن ٿي.
 خبر آئي جو - ٽپندي شڪل منهنجي ٻريڪا سان
 ملي ٿي اچي.“

”ٽپندي ٻريڪا - ڪير؟“

”ڪا آهي.“

”يعني مان نه آهيان.“

”تون نه ئي سگهين ٿي.“

”ڪير آهي هو؟ ڪٿي رهندي آهي. ٿاڻو ڇا

الڳ.“

”مسلمان آهي. نه معلوم ڪٿي رهندي آهي. ٿاڻو

الڳ لياضي.“

”ڇا! تون همدو ئي مسلمان چوڪريءَ سان ٻيڙ

ڪران ٿو؟“

”ٻيڙ جو ڪو مذهب نه ٿيندو آهي. ڏس سڌيءَ

تون ساڙهي ٿي پائين ۽ هوءِ سلوار ڪڙلو. اس ڪهڙن

جي ڪٿ ڇو سوال آهي. شراب ۽ آڻاءُ نه همدو ٿئي

۽ نه مسلمان.“

”ٻارا، مان نه وڃائڻي، متان ٿيندي ڀرسان منهنجي

آڻاءُ کي پاپ لڳي وڃي. عجب آهي، شڪل منهنجي

۽ سڪون لهن ٻين جون.“ ۽ هوءِ هلي ويئي.

در اصل اڳئين ڏينهن سڄا ٻه مون کي هڪ ڀيرو

ڪري منهنجي بي لڪڻيءَ جو مرڪز ٿي ويئي.

هن چيو ”هجو، لوڪي ڇا صرف نه پورولون آهن؟ اهي

ٻين ۾ تون ٻڌو ۽ ڪاري ٻين ۾ ڪلارڪ لڳن ٿو.“

۽ هوءِ زور ڏئي ڪلڻ لڳي.

لياضيءَ چيو: اهي پرڻاڪو ۾ تون شهراندو ٿو لڳين

حصو! ڪهڙو فرق آهي، مون سوچيو هو، لياضي ٿوڻ
۽ سڌا شهر هلي. لياضي وقت لادن سڄا وقت لهاڻ
هلي. لادن انسان جو اندرون روپ ۽ لهاڻ
ڪهڙي جو اکهه ڏسندي آهي.

يا شايد سڄا جي دعوا سان منهنجو آلم ضرير هو
۽ مون کيس پوري زور سان اهو جواب ڏنو هو ته مون
منهنجي چاهت جو مرڪز نه، محض واهل آهي. مان
تو معرفت ڪنهن ٻئي منزل، ڪنهن ٻئي خواب تي
ٿو پوڄان ۽ هو منهنجي خوابن جي ڏاکڻ ڪڍي،
خود ڪاليج جي ڏاکڻ ٿان، منهنجي زندگيءَ مان
هٽ لهي، ٻاهر هلي ويئي.
شايد ڪا ٿين ڳالهه نه ٿي.

لياضي نه هلي ويئي. کيس جيءَ پري چاهيو هئڻ
ٿيهر سال گذري ويا آهن. اڃا به کيس چاهيان ٿو. شايد
ڪٿڙ ڪهر. اورو لسان هاءِ مان سوچي به نه سگهيس
ته عنايت بلوچ اهڙو ٻڌل انسان ٿي سگهيو ٿي.
مان ان جو به اندازو نه لڳائي سگهيس ته ڪي آلمانون
۽ ڪي شرير هندو ۽ مسلمان به ٿيندا آهن.

شايد ڪن ڏينهن بعد اسيءَ ٻهههه ”ڇڱو حصو“
اهو نه ٻڌاء، لياضي شهر جو ڇڏي ويئي؟
”لياضي - ڪهڙي - هيلين؟“

”ها.“

”خير لاهي. توکي خبر آهي ڪيڏانهن وڃي آهي؟“

”عنايت بلوچ مون وٽ آيو هرو.“

”عنايت بلوچ!“

”هن ٽيپوچي ڳالهه ڪئي. مون کيس چيو ته ٻي

حدو مسلمان ٿي.“

”تو انهن چيو، آهي؟“

”هن چيو: ضرورت نه آهي.“ حشو ۽ لياضي

مسلمان نه هوندي به زال مڙس تي رهي سگهن ٿا. مگر

ڪلياڻي، هميشه ملڪ ۾ اهڙي هوا پيئي لڳي، ڪجهه

ڄاڻن ٿي. جهڙا حال آهن، سنڌي هندن کي شايد سنڌ

ڇڏڻي پوي. ان حالت ۾ حشو ۽ لياضي جو وهانءُ

ٻي لاه مصيبت ڪڙي ڪندو.“

”امين، توهڪ خيالي ڊپ سبب هنڪي ڪو

جواب نه ڏنو ۽ مون سان ڳالهه به نه ڪيڻ.“

پر کيس جواب ڏيئي پڇيائ جو احساس ٿيو. سوچيم

هيءُ ڇهل ۾، ماڻو شوم. معان ٻي جي عشق جي

لاڪامپائيءَ جو دڪو. وري مذهبي لالچ ۽ داب.

”ٻي، مذعب انسان جو وڏو دشمن آهي. مان

توکان ئي درجا گهٽ پڙهيل آهيان، مگر مون دنيا

جي تاريخ پڙهي آهي. الڪر پڙهڻ هندن هندن مان

وٺندا، تڏهن هندن ۽ مسلمانن کي وڙهائي ويندا.“

هن وقت مسلمانن ۾ اڪبر اعظم جهڙو ڪو اڳواڻ
ڪونهي، جو گرونانڪ جيان هندو مسلمان ايڪتا تي
زور ڏئي. هندن ۽ مسلمان جو ڪرن ۽ ڇوڪرن جون
شاديون ٿين ۽ اهڙو سنو واپو مڊل پيدا ٿئي جو
مذهب جي نالي چڪتاڻ پيدا ڪرڻ واري شخص کي
جيل ۾ وڌو وڃي. ڪڏهن ڪڏهن ٻت، اکين جي
سامهون مهن جا ٺهيل محلات ڏهي اچي ٻت
پولدا آهن. لياضي مسلمان ڪونهي، هڪ هندو جي
محببت جو ٿاڃ محل آهي.

اهو منهنجي نالي صحيح ڪيو يا غلط جو منهنجي
ماءُ ڪٿي اٿي ۽ کي هن ڪالونيس ۾ وهاريو. نالو جي
ڪتاب پاڻ پڙهندو هو، سي آئين ۽ کي ڏيندو هو.
ڪوٽڙي ۽ جهڙي لنڊڙي شهر ۾ به اهي الڪرڙي
ڪتاب پڙهندي هئي. خريد ڪندي هئي، حيدرآباد
مان نالي وٺان ٽهرائيندي هئي. منهنجي هر ڄاڻا
پٽيان ڪو لفظ يا درد جي ڪا علامت هوندي هئي.
مائي کي الڪرڙن جڏهن شوم ڪيو، تڏهن ڪهت
مان سندس هڪ ڊريس ڪڍي، چاليءَ سان لڳائي
مات ميٽ ۾ رولڻ لڳي. نانا جيل ۾ ويو ته کي رکي
ٻت لي رکيل ٿولي ڏانهن لهاري ۽ الڪرڙي جي
ڪا ڪوٽا ڏهرائيندي.

آمين صحيح هئي. مون آميدن جي ممتاز بيمر.

کي ڏسڻ لڳو. مان بابا جا پير جهي ڪند هيم ڪري
 اهي رهيس. ساڍا چار سال ۽ ڪوڙي الزار هيم
 جبل ۾ هن ڪيئن گذاريا هوندا، سو سندس چوري
 جي سختي مان ظاهر هو. جهڪڻ هن هو خون ڪري
 اچي، نه به هنجو منهن ان کان وڌيڪ سخت نه ٿئي.
 سندس اکين جي سامهون الڪريون منهنجي مامي کي
 گولي هڻي ماريو هو.

لوڪري ڪرڻ مان مون کي لڳو ته مان ٿورو وڏو
 ٿيو هئس. مگر بابا اڳيان پاڻ کي ننڍڙو محسوس ڪرڻ
 لڳس. سوچيم ته هنکي پاڪي پايان ۽ چوان ”منهنجا
 بابا - ڪيئن آهيو - الڪريون توهان تي ڏاڍا ظلم
 ڪيا آهن نه.“ ان وقت اهو به خيال آيو ته لياضيءَ
 مان عشق ڪرڻ ڪان مون لاءِ دستي پر ٺاهڻ بهتر
 ٿئي ها. اڏائي ڇڏيان ها سامراجواڊي الڪريون کي -
 هڪ ٻن، ڏهن کي. پر هو به نه ڪنهنجا پٽ، ڪنهنجا
 پيءُ، ڪنهنجا مڙس، ڀاءُ ۽ دوست هوندا، هي بيوقوف
 اهو چوڻ سمجهن ته جنم هڪ آهي. هيءُ شخص،
 جڏهن ٻين کي ماري ٿا، جبلن ۾ وجهن ٿا، لوٽ ڪسوت
 ڪن ٿا، سندن ٿڙيءَ مان کاڌو ڪيئن ٿو هيم ٺهي؟
 زندگي، ڇا، ڪنهنکي ڪجهه سڀڪاري ٿئي؟-

بابا، اميءَ ڏانهن لهاري ڇيو، ”ڪلياڻي، چاله
 جو هڪ ڪوبه پيار.“ مون ڏانهن لهاري، ”اون

اڄڪلهه جا ٻيو ڪرمان؟
 ”لا نه پڙهان ٿو ۽ ٿو ڪري نه ڪرمان ٿو.“
 ”ٻيو ڪجهه.“

مون سوچيو شايد امي ۽ کيس ليکائي واري ڳالهه
 لکي آهي. چيو، ”ٻيو ڪتاب پڙهندو آهيان.“

”ماڻڪ جي راجهندي ۾ بهرو ڪونه ٻيو وٺين؟“
 ”راجهندي!“ مون چيو، ”بابا، راجهندي اسانجي
 ڪتبخاني ڏاڍي مهانگي پيئي آهي.“
 بابا جي اکين ۾ اٽلڪو پاڻي ظاهر ٿيو.

”پلا ٽهه سال ٿيا آهن، ٿو مون کي زور نه ڏنا آهن.“
 ”بابا - آخر دڪان جو وقت گذري ويو.“

۽ جڏهن مان بابا کي زور ڏيڻ لاءِ سندس ڪمري
 ۾ ويس ته ڏٺو: موليٰ ۽ وديا کيس زور ڏيئي رهيا
 هئا. امي پاسي ۾ گوڏن کان ويهي هئس. اهو منظر
 اکين کي ڏاڍو وڻيو.

مان خوشيءَ مان هيٺ لهي ويس. پريس ڪارڊن
 جي چير تي ويس ته ليکائي جي ياد آئي. سوچيو،
 هاڻ مان آراديءَ جي لڙائيءَ ۾ ٽهندس. شايد منهنجو
 ٺاڪيل عرصي مون کي ڪامياب ٿيڻائي ڇڏي.

”بيءَ رات مان ڪالگريس جي دفتر ۾ ويس ۽ چيو
 ته دفتر ۾ منهنجو نالو لکيو. هڪ حلير انسان ۽ دفتر
 جي اڳواڻ چيو، ”نالو ڇا هو؟“ بل ڪنهن سرڪس ۾

گهسي وڃ. مهاڻا گاڏيءَ جي ڇوڪر جا نورا هئا. اها
سرڪس توکي سياست سهڪار ڏيڻي.“
”مان به ٺاهڻ لڳو ڇاهيان.“

”پر ڇا لاءِ؟ انگريزن لاءِ ستياگره وڌو به آهي.
 باقي اسان جو عقيدو اهو آهي.“

مون کي ان شخص ۾ ايتري نه ڪمزوري نظر آئي
جو جيڪر ڪم ڪيس ڪوڙ ڳالهائڻ لاءِ چري نه شايد
سندس ساهه جو پکي اُٿل مري پوي. مان نااميد ٿي
ٻاهر نڪري آيس.

ان چئن ڏينهن ۾، گاڏي کاتي ۾ اٺائين جي هڪ
دفتر ۾ گهسي ويس. اتي هڪ کاڌ پيش اٺائين ويٺو
هو. هندجي لڊي لڙيل جو اچور اهو هو ته هندستان
لي ان سماجواد جي ضرورت هئي، جو پگوت ڏيڻا
موجب ماڻهن کي سڃاڻي سگهيو. راءِ ۽ ڪرشن جي
نالي کان سواءِ هندستان جا ماڻهو ڪڏهن به سماجواد
قبول نه ڪندا. باقي هندستان ڪو روس نه آهي جو
هتي به ٺاهي دشمنن کي هٿيا وڃن.

اتان به نااميد ٿي مان ڪميونسٽ پارٽي جي
آفيس ۾ ويس. دفتر ۾ ڪتاب ملڻا ۽ ڇپو ويو نه آهن
ڪتابن جو پهران اڀياس ڪر ۽ پوءِ اسان کي پنهنجو
منهن ڏيکارڻ. ڪل ٽي ڪتاب هئا. ڪميونسٽ
ميٽيوسٽ، ڪارل مارڪس ۽ لنڊن جون ڇپيلون.

مون انهن ٺهڻي ڪتابن جو گهرو مطالع ڪيو، مگر مان ڪو منهن ڏيکارڻ کان اڳ هندستان جو ورڃاڻو ٿي ويو. ٻارا، حالتن جو جائزو وٺي، روزگار غاڻر بمبئي هليو آيو ۽ آخر ۾ ڪلياڻ فوجي ڇانوڻي ۽ ۾ اسان لاءِ جڳهه حاصل ڪيائين ۽ ڪنهن ڪمپنيءَ ۾ کيس عارضي نوڪري ملي.

سوار ٿي هٿ سبب امن رٽن لاءِ ٿي نالي پاسي وڃي رهيا سين. مان نوڪريءَ ٿي هٿس جو ۶ جنوري ۱۹۴۸ع ۾ ڪراچيءَ ۾ آيل مهاجرن فساد ڪيا. ٻه چار رڪ ۽ هندو اُقت ماري ڇڏيائون. مان ٽرام پڪڙي گهر ڏانهن ڀڳو.

غير هٿي مهاجرن جو هڪ ٺولو اسانجي گهر ٿي به ڪاهي آيو هو. مگر هو امينءَ کي مارڻ، الڪان اڳ امينءَ کين چيو، ”اوهين شايد پنهنجي ڌرتي هندستان ڇڏي سنڌ آيا آهيو اڪري هن ڌرتيءَ جي ماڻهن جو اوهان کي ڪو خيال نه آهي، اوهانجو ڪهڙو مذهب آهي جو اوهان کي هڪ انسان جو بچون ڪرڻ لاءِ جهور ٿو ڪري. مارڻو مولڪي، ڪرايو پنهنجو اڏمان پورو.“

ٻارن وارن ٻڌايو ته مهاجر شرمسار ٿي واپس وريا. شايد سندن دل ۾، هندن لاءِ نفرت ڪان وڌيڪ، پنهنجي ان ڌرتيءَ جو وڌيڪ ڪهڪاهه پيو جا هو

امينءَ کي ڏٺو هئڻ ۽ هن لورا پٽسا ڪهڙن لاءِ ڏنا.
 مون هڪ ڀتين پٽ سڀائي ان اميد سان ته ان پل
 ڪا لياضي مولڪي شهزادو نه چوي مگر ڪا سڀما مولڪي
 پٽل يا ڪلارڪ به نه ڪوئي ۽ ٿي سگهيو نه مولڪي
 نه، ان پٽ کي ڏسي ڪا باغ بهار منهنجي زندگيءَ
 ۾ اچي! مگر ان پٽ تي حق چمايو مهاجرن - پٽ
 کڻي هليا ويا. سوچيم ته ان حالت ۾ ان ڌرتيءَ تي
 ڪيئن رهي سگهيو ۽ ماءُ تي ارمان کاڌم، جڏهن سنڌ
 نه ڇڏڻ جو خيال ڏيکاريو. هو ڪيترو صحيح هئي،
 اهو انداز مان ٽيهن سالن کانپوءِ تي لڳائي سگهيو
 آهيان. مون سوچيو: ڌرتي هر طرف ڌرتي آهي. ٻائي
 جيئن ته سلامتيءَ لاءِ گهرجي.

چيم، ”اڏڻ جي حالت ڏس. ڪيترو حراس سهي
 سگهندا هيءَ. مان هن ڌرتيءَ تي رهڻ نٿو چاهيان.
 هن ڌرتيءَ تي لياضيءَ کي مولڪان ڪيو ويو.“
 ”وقت اٿائو آهي، مان مڃائي پٽ، مگر هيءَ
 لادائون سڀ مذهب کي نه سمجهڻ سبب ئي رهون
 آهن.“

”مان نه مڃندس توڻوڪو مڃو آهي ته مذهب
 انسان جو سڀ کان وڏو دشمن آهي.“

ڪي ڏينهن ماءُ پٽ جي وچ ۾ رد بدل هيندي
 رهي ۽ آخر هڪ ڏينهن آيو، جڏهن امينءَ ها ڪئي.

ان رات امي ڏاڍو رلي هئي. ڌڙ اصل ان رات بعد
مون اميءَ کي ڪڏهن به ڪلندو نه ڏٺو.

اٺ گاڏيءَ ۾ چڙهي اسين ڪراچي بندر آياسين.
هوءَ ڇپ چاپ گاڏيءَ ۾ ويٺي هئي. ٽرنس روڊ،
ٽريٽر روڊ، بندر روڊ، لائيت هائوس، ميونسپل
بلڊنگ ۽ پوءِ هڪ شاهي رستو. ڪجهه مهينن ۾
ٽن تصور جي ڇنڊڻوڪ ڪرڻي پوندي. اٺ گاڏي
هلندي وڃي ۽ اسين سنڌ ڌرتيءَ کان، هرڪن، هر پل
الڇ الڇ پري ٿيندا پيا وڃون ۽ جڏهن جهاز، ڪراچي
بندر کان هلڻ لڳو تڏهن اميءَ چيو، ”مارئيءَ کي مائو
لصيب نه ٿيو، مگر ڪلياڻيءَ کي شايد سنڌ وري نصيب
نه ٿئي.“

استعيفا

هڪ ماءُ جي ڏانهن کي اڄ مان جيترو سمجهي
سگهائون، اولو شايد ٻيو ڪير به سمجهي نه سگهي.
جهڻ ڌرتيءَ هر هنڌ ساڳي هوندي به هر هنڌ الڳ
هوندي آهي ان ريت ماءُ به آهي. ماءُ ان ڌرتيءَ
مالا لاه ڳوڙها وهالا، جا ڌرتي منهنجي به ماءُ هئي.
اسان کي ڪنهن به روڪيو يا سمجهايو نه. اميءَ خود
سمجهايو، مگر، ”ٻا رڳو نه وه سمجهي، سمجهي نه
ميري پات“ جي ڳالهه هئي. ٿي ڄاڻو اها ڌرتي،
اهي شهر ۽ ڳوٺ، گهڻيون ۽ ماڙا منهنجي من ۽ آتما

کي اهڙو چڪندا جو مان آزاد هندستان جي زمين
 کي پاڻکي بيگالو سمجهڻ لڳندس ۽ ڌرم ۽ آزادي
 منهنجي آتما جي قتن کي ڇڻائي نه سگهندا. مولڪي
 اهو به خيال ايندو آهي ته اسانجي نظام ۾ عورت
 ڪيتري نه ڪمزور آهي. آخر منهنجي ماءُ کي منهنجي
 دٻاءُ اڳيان جهڪڻو پيو ۽ مون کيس جلاوطن ڪري
 ڇڏيو. اها بيوسي ۽ لاچارِي سندس اکين مان لپاڪا
 پائي رهي هئي ته هنجو سنڌ ڌرتيءَ سان اٽاهه پيار
 هو، مگر هو به اتي رهن کان بيوس هئي.

ڪلياڻ پناهگير ڄاڻو ٿي ۽ ۾ اڃا انگريز دوجي رهيا
 هئا، جڏهن بابا، بمبئيءَ جي نوڪري ڇڏي، اتي
 هڪ ننڍو پيشو شروع ڪيو. ساس ٺاهڻ جو. ڪاٺي
 خالي بوتلون غريبن ڪمائين. ليجلون لهرائائين. ساس
 ٺاهڻ جا ڪتاب پڙهيائين. مگر هو ان ۾ ڪاهه پاب نه
 ويو. اسين جڏهن ان لکري ۽ گهر بهتاسين ته انهن
 خالي بوتلن مان بابا جي آتما جو غلطيٽو پکي رڳيو هو.
 ان ڏينهن مون اوصاف ڪيو ته مان ڏندگيءَ ۾ ڪڏهن
 ساس نه کائيندس.

سنڌ مان اسان ٺٽو پتراءُ، بسانڻ ۽ ڪتاب کڻي
 آياسين. اتيءَ کي سولي جون ۽ چوڙيون هيون. منهنجي ٽن
 ٻنهن مان هڪ مهاجر کڻي ويا. باقي ٻن مان ڪندارو
 ڪرڻو هو. ٻنڌ واري اچي ۽ ڪندار ڪ واري ڪاري.

هڪ ڏامي هڪ الگرڀ فوجي گهر آيو ۽ گهر جي
دروازي وٽ ساس جو شيشو ٽٽو ڪري الگرڀيءَ ۾
ٻاٻا کي چيائين، ”باسترد، هيءَ ساس الگرڀن جي
کائڻ جو آهي؟“

هن سان ڪڏ تي ٻيا به فوجي هئا. ٻاٻا ڪجهه چوي
الڪان اچي مون سندس ٻوليءَ ۾ وڙاڻيو، ”تون الگرڀن
سولجر آهين، لي سگهي ٿو ته باسترد منهنجو پيءُ نه
تون هجي.“

هن بتول ڪڍيو ۽ مون چيتي جيان ان فوجيءَ
مٿان ٽپو ڏنو ۽ کيس انگريزي هڻي، ڏسي، اڳيان ڏڏ
پڇي ڇڏيائين. هو فوجي هوندي به منهنجو مقابلو
ڪري نه سگهيو. باقي ٽي فوجي وڃي رهيا، پاڪ
هڪ ڇٽي پڇي کي ڇڏائيندي چيو، ”سٺو ڪيو.“
فيئر ٿيو. هاڻ ڇڏيس.“

مون چيو، ”هندستان ۾ الگرڀ راج مقرر ٿي
چڪو آهي. توهان کي شراعت سان هاڻ ۽ ڏلهالڻ
گهرجي.“

مار ڪاڌل الگرڀن ڏهن ٽن ڏينهن ۾ ڏڏ ٻولي
ٻاٻا کي ڏيکاريندي چيو، ”تو کي هن ڏڏن جي
ڏهن ٻولي ٻولي ٻولي.“

مون کيس چيو، ”اهي ڏڏ تون ڏڏن جي ڪنهن
مور ۾ رکج. توهان هندستان ۾ جي به سو سال

واج ڪيو، اهي الڪرئون ڪهڙي ڀيٽ چڪائي،
اهي ڏند اڄو سنو يادگار رهندا.^۴

نئين نمر جي فالورس لائن جا ڪي نسوجران
ڏندا ڪٿي اوسي پاسي پهچي ويا. سڀ غير سنڌي.
امي اڳيان وڏي آئي ۽ ان الڪرڙي الڪرڙي ۾
ڇهائين، ”مان هن معاملي لاءِ شرمسار آهيان. پٽ،
جهڙو الڪرڙن ۽ هندستانين وچ ۾ آهي، جو
هٿو اهو پنڪشاهي ۽ سوراچه جو هو. اوھين هتي
ٿورا ڏينهن آهيو. فقط ٿورو پنهنجي تهذيب جو
خيال وکو.“

واردات ڪجهه لالڪي ڀانڱي جي لي. هو عليا
ويا. وري واپس نه آيا. مولڪي پنهنجي سورهياڻيءَ
لي نظر ٿيو. باقي مون من ۾ انهن الڪرڙن کي
ضرور داد ڏنو، جي ان برادر عمر جي جوانن جي جهڙي
وچ ۾ آيا. جهڙي بعد ڏسان نه منهنجي اچي پئست
قائي پئي هئي. وري به ڏاڍو ارمان آيو. هڪ پئست
سنڌ ۾ مهاجر ڪٿي ويا. هڪ پئست سامراجين سر باد
ڪئي ۽ ساڻي هڪ پئست لوڪري ڪرلها لاءِ هڪ
پئست گهٽ هئي.

شايد شا جو لڳالڳ رخصت ٿاڻو ڪيو هو. اڪثر
پئست پالڻ وقت هو ۽ ياد ايندي هئي. يا شايد هو
۽ سندس نونا ياد ايندي هئي. پڙهائي اڌ ۾ عمر

لي وائي ۽ مهندو پٽر پٽن جو سڀو پيمو ڄاڻ
لائي پيو. ۱ چار سڌي پتلون هيون ۽ هاڻ انهن
مان گذارو ڪرڻو هو.

هڪ دلي، ڇاچ جو ڪلاس پي، اچي رومال سان
منهن اڳهي، اچي پيٽ ۾ هڪ وجهندي چيو هئر،
”ڇاچ تون مولڪي ڏيندين آهين ۽ مڪڻ ڇا منهن کي
مڪيندين آهن.“

لياڻسي ڪلي چيو: ”ڪي ماڻهو مڪڻ کي چمندا
آهن.“

ٽڏهن مون تهر ڪري هنجي جهري ڏانهن نهارو
هو. ڇڻ ڪنهن ڪلاب جي گل مٿان مڪڻ جي چاڻسي
رکي هئي ۽ هن منهن ڇٽڻ يا ڇهڻ جي ڳالهه ڪئي
هئي. ٽڏهن مون ۾ ڏسڪيو هو ۽ هن چيو هو ته ان
پوشاڪ ۾ مان کيس شهزادو لڳي رهيو هئس. هاڻ
اها اچي پيٽ ٽائي ٻيئي هئي ۽ سندس شهزادي
ومت نلڪ ڪلاڙيڪي ڪاري پتلون وڃي اچي ڪئي.
ٽڏهن سوچيو هئر ته مهندو حڪومت سندس دل
لي لي هلي. مگر هاڻ مان نلڪ هڪ پناهڪير هوس ۽
هڪ ڌارلي ديس ۾ اچي هئس.

جون لائين الڪرٽو انگلند روانا ٿي ويا ۽ هتي
جون پنهنجي ڪولون سڌي پناهڪيرن لاءِ ڪولون
واون. سڌ جي هر ڪنڊ مان ماڻهو هتي آيا، اڪل
پناهه هزار.

انهن ڏانهن ۾ گاڏيون، ڪئمپ ڪان به مهل پري
 ڪنڊاڻ مان هلندون هيون ۽ پنهن ئي ڪئمپن ۾ ڪٿي
 به وڃڻ نه هئا، سواءِ اوربست ٽاڪيز پوسان ساڌن جي
 هڪ بستيءَ جي. رستا ٺٽل، ماڻهو بئريڪن ۾
 فواسيا ويا، جن ۾ ڪي به پتيون نه هيون، ڇانوڻي
 ۾ سوئرن جو تعداد چڱو وڏو هو. رستن ۽ گهرن ۾
 پتيون نه هيون. گهرن ۾ لال نه هئا، ڪا ڪوس بئريڪن
 کان پري.

آهيءَ چيو، ”پت، سنڌ ڌرتيءَ ۽ هتي ۾ فرق
 ڏسڻ تو، زالون لوڻا ڪٿي ڪلي عام ڪاڪوسن ۾ وڃن
 ٿيون. اها ڳالهه سنڌي تهذيب خلاف آهي. ڪاڪوس
 گهرن اندر هٽڻ گهرجن.“

جهڙن مهني ۾ ئي خاص ڳالهون ٿيون. مکيه رستن
 تي ڪچا دڪان کڙا ڪيا ويا، ڪي اسڪول کوليا ويا،
 مگر گهڻي ۾ گهڻا مدر ٺهيا.

مون کي غصه ڄاڻيو ته مان ليڪڪ ٿيان ۽ اهو
 مان نيس. مان رالهن جون رالهن لالين جي روشنيءَ
 ۾ ڪهاڻيون لکندو هوس. مون کي اهو وڏو غم ڄاڻيو ته
 ڪلا مان بگهه بدلي ٿي سگهي. وڏا اسڪول ۾ وڏي
 ۽ موليٰ دها ڪٿي، لوڪل ٽرين ۾ اسڪوٽ وڪڻڻ
 لڳو. بابا منجهل نه ڄا ڪري. واشن تي الحال مٿس
 هو، مگر آهيءَ چيو، ”مون کي مٿس جو ڪاڌو نه ٿي.“

هندي مشق جو ڪاڌو نه ڪانهندا آهن. اسان جي تهذيب
مذمت جي اصول تي ٻڌل آهي.

مان لکڻ ۾ مھو. ائٿلاب. هن نظام ۾ ائٿلاب
جي ضرورت آهي. ڏکڻ ۾ ڪسان هٿيار ڪنيا آهن.
ڏکڻ مان ائٿلاب جو سڄ لکتو آهي. هندستان ۾
ڪالگريس راج کي ختم ڪيو وڃي. ڪالگريس راجائن.
نوابن ۽ شاهوڪارن جي پارٽي آهي.

سهما ۽ ليماضيءَ جي باد انهندي هئي. سوچيم ته
جيستائين هندستان ۾ ساهيوادي راج شروع نه ٿيو آهي،
مان عشق نه ڪندس. عشق دماغ جو ڇل آهي. عشق
ائٿلاب جي جذبي کي ماري ٿو. ان وقت مون اعر
وساري ڇڏيو ته عشق به ڪري سگهيو آهي، ائٿلابي
ڪم به ڪري سگهيو آهي، لکي به سگهيو آهي،
لوڪري به ڪري سگهيو آهي. ۽ هڪ پينٽر سان
زندگي گذاري سگهيو آهي.

ڏهن سالن اندر اسان جي شخصي زندگيءَ ۾ نه
ڳالهون ٿيون. پاڻيءَ جي سوال تي هڪ عورت جو
اميءَ سان جهڳڙو ٿي پيو. ابي صبح جو پنجن بجي
پاڻيءَ جي قطار ۾ بهندي هئي. هزار ماڻهن لاءِ ڪل
ال به هئا. ستنن بجي پاڻي ايندو هو. ان ڏينهن ٻئي
لل ۾ پاڻي نه آيو. هڪ عورت اميءَ کي چيو، ”پهرين
پاڻي مون کي پرڻ ڏي.“

اميء جهس، ”مان قطار ۾ بهران آهيان. بهرين مان
 ايران، پوءِ تون پوءِ“ اميء جي قطار وارن گور ڪيو.
 نه بهران اسان جي قطار پوري ٿئي پوءِ هو پوين. اميء
 ڪيو: ٻنهي قطارن مان هڪ هڪ ڪري پاڻي پوين.
 اميء جي قطار وارن نه ڪيو ۽ سامهون واري قطار مان
 ڪنهن جوشيلي عورت پنهنجي گهاگهر دور سان اميء
 ڏانهن ڦٽي ڪئي. گهاگهر اميء کي نه، اميء ايران
 پينل وڌيا کي لڳي. هن جو مٿو ڦاٽي پيو ۽ هو ۽ وڙ
 ڪري پٽ تي ڪري پئي. ڪلياڻ جي اسپتال پري
 هئي ۽ ان وقت ڪا به ٺڪڪي يا ٺاڳو ڇانوڻي ۾ نه هو.
 مان رات کان لڪي رهيو هئس. آواز ٻڌي باهر
 آيس. اميء وڌيا کي هنج ۾ ڪٿي گهر ڏانهن اچي
 رهي هئي.

مان ڳالهه سمجهي ويس. هاڻ ٻئي قطارون ٿئي
 پنڪيون هيون. زالون گولائيءَ ۾ ميڙ ڪري ان عورت
 تي مارڻ لڳيون. هڪ اڏامندڙ ڪن ۾ عيال آيو: مان
 ڇا ڪريان؟ - مون هڪ الڪو بهادر کي مار ڏئي
 هئي، مگر مان هڪ عورت تي هڪ ڪنهن تي
 ڪٿي سگهيس.

مان زخميل ٻيڙي کي ڪٿي سميتل اسپتال ڏانهن
 پڪس، ڇا فالوئرس لائين کان ڏهن منٽن جي پنڌ تي
 هئي. مان ٺڪڪي رهيو هوس ۽ سوچي رهيو هئس.

مارڪس کي پڙهڻ بعد مذهبن جو خدا مان ورتاءُ
 ڪي ڇڪو هو، مگر من ۾ سنسڪار بولي ويا هئا:
 يگوان جي لون آئين نه منهنجي پيٽ کي بچاءُ. فقط
 هڪ پيٽ آهي مون کي. ننڍڙي معصوم. هن اهڙو
 ڪو نه ڏوهه نه ڪيو آهي جو هو مري، ڇا هن شهر
 جي ماڻهن جو ڪم ڪونهي. ٿل جي پاڻيءَ تي جهڳڙو.
 سنڌ ۾ نه ائين ڪڏهن نه ٿيو.

اسپتال ۾ مان سڌو ڊاڪٽر جي روم ۾ ڏوڪي
 ويس. ڊاڪٽر چيو ته اهو پوليس ڪيس آهي. پهرين
 پوليس ٻڌڻي لاءِ لاهيندي. نيسٽائين لون ٻار کي وارڊ
 ۾ رکاءُ ۽ ڪيس ٻيهر ڪڍاءُ. هڪ ڇوڪرو هڪ وارڊ
 ۾ وٺي هليو. هڪ ٻڌي لس الي آئي. هن چيو:
 ڪنهن جو علاج ڪرائين - ٻار آهي ڪٿي؟

سوچيم ته منهنجي پيٽ ۾ ڪا به خاص ڳالهه نه آهي.
 هو ڪنهن وڏي ماڻهوءَ جي ڌيءَ نه آهي. مگر
 مان هڪ ڏينهن هڪجي لاش مان هڪ سماڌي ٺهرائيندس
 ۽ ان تي لکندس:

”هن سماڌيءَ ۾ هڪ ان سڌي ٻالڪا جو لاش آهي

جنهن پاڻيءَ جي لڪي ٿي

پاڻيءَ جي جهڳڙي ۾

پنهنجي جان وڃائي.“

ٻائي يا امي ڏلو يا نه مگر مولي ڏالو ڏلو. ان رات

مان موليٰ کي ڄاڻي مان لڳائي خود به رولي پيس.

سڌن آزاديءَ لاءِ وطن گهرو آيو، مان ٿو چيان. وطن
لاءِ آزادي حاصل ڪجي آهي. اسين آزاد نه آهيون،
جلاوطن آهيون. منهنجي پيٽ کي ڪنهنجي نه عمر
نه لڳي ۽ شايد آزاديءَ هنجي عمر کي ورتي.

۽ موليٰ؟ - کيس چاليءَ مان لڳايو هئڻ. خبر نه هئي
نه وري کيس چالي لڳائي نه رگهندس. بنهه ٻئي
ڏينهن رات هڪ ماڻهو ڊڪڊو آيو، چيائين: موليٰ
کي لکيت نه هئي. هن ئي سيءَ کي ڏسي گاڏو
بدلايو ۽ هلندڙ گاڏيءَ مان هيٺ ڪري پيو. ۽ موليٰ
ويو. موليٰ جو لاش پريل اسپتال ۾ آهي.

مان وري به پگس پريل ڏانهن سوچيم: ڇا
هيءَ زندگيءَ جيئن جي قابل آهي؟ لعنت آهي
مون تي. وڏو ليڪڪ ٿيو آهيان. پاڻي پاڻ لاءِ، ۽ کان
پرائم. مزدوري مان ڪريان ها ۽ موليٰ کي نه ڏيو،
ڪتاب ڏيان ها. آکاڻيون لکڻ مان ڇا ٿو ٿئي؟ ڪنهن
جو ٿو پست پرچي؟ موت جو به ڪو منطق آهي؟ -
جواني اچي ان کان اڳ، موت. ڇوڪري ڇوڪري
پنهان گهمي. موت کي موت ڇو ٿو اچي!

پگوان نه ضرور مري ويو آهي. ان کي جيئن جو
ڪهڙو حق آهي، جو اسين جي جيئن جو حق ٿو تسليم
ڪري. هندستان ۾ پگوان ۱۵ آگسٽ ۱۹۴۷ع تي مري
ويو. اسان جا مندر پگوان جي موت جون سمادون آهن.

پر لي سگهي لو، ... ڪو ٻيو ٻار گاديءَ مان
ڪري پيو آهي. ان ذهين ڪرشن جو پٽ ساڳيءَ
طرف ئي. سيءَ جي ڊپ کان گاديءَ مان ڪري پيو.
مٿان هيءَ ڪنهن راءِ جو ٻار هجي. پر ڪنهنجو نه ٻار
غور ۽ ولدو. هيءَ ڪهڙو ديش آهي، عتي ٻارن
کي ڪتاب نه ڏها ملن ٿا. آءٌ عيت امت. مان عت
دش کي ڪڏهن به بيار ڪري نه سگهندس.

۽ مان جڏهن لاش - گهر جي مخصوص ڪمري ۾
پهتس ته چاٺر هائ مون کي ڪو پاءُ ڪولهي. ڇاڻ
مون کي ڪا ڀيڻ ڪولهي. رات وٺي منهنجي چاليءَ
۾ منهن لڪائي رلو هو. پر ائيني ذهين غور ڪر لي آيو
چو. مون کيس وڃڻ ڇو ڏنو، ڪير مون کسي واپس
ڪندو، منهنجي ٻيٽ - منهنجو ڀاءُ؟

هائ مان ڪا ڪهائي ڪا ڪوٺا نه لکندس -
چوٽائي آهي. ان سان جيون ۾ ڪا به خوشي ڪونه ڪر
نري ٿو سگهجي. مون جهڙا گهڻا پوءِ عرف هوندا دنيا
۾ لکڻ لي بندش وڌي وڃي. ڏکي لي ٻوليون
ڏهن. استعفن لي سامان ڪشي، ٻيگي ٺهي مگر ليڪڪ
نه ٺهي. اولاد ۾ اڪيون بند ۽ روشنيءَ ۾ ڪل سب
مغمر. هڪ اوچتو ڏڪو ۽ ساهي ڏڪاءُ. وڃو نه جو
ڪسپ ڪسپ سان نه ملي.

مان محنت ڪندس ۽ پڙهندي اٿن جي پاسي کان

هڪ ٻي سماڙي ٺهرائيندس. ۽ شاهي مٿي ٺهرائيندس.
ٺهرائي گهندس مان؟ اسين خود به مٿي آهيون ۽
اسان جي اندر اسان جي ٻر ۽ ڪوئل پائڻ جا
لاش سڃا پيا آهن.

صبح جو گهر ۾ پاڙي وارن جو ميڙاڪو. بابا بخار
يا مائڪ پڙا سبب چادر پائي ڪٽ تي لٽيو پيو هو.
اٻيءَ سڏ ڪري چيو، ”حشو، هيءَ ٿيلهي ڪٽ. پٺي
پر به چوڙا پيا اٿئي، پٺي وڪڙي، انهن ٿورن ٻنهن
مان، پاڻ جي ڪٽن جو سامان وٺي اچ.“

مون چٽائي پنهنجي ماءُ جي اکين ۾ لهار ڏنو. هڪڙي
چهرِي جا خط و خال ان ريت سخت نظر آيا، جهڙن
بابا جا جيل کان ٻاهر لڪرڻ بعد ڏٺا هئا. نڪرن ۾
زندگيءَ لاءِ استعيفا جي طلب.

ڀرتي ٿي من ۾ چيو: ماءُ، هيءَ ٿيلهيون پٺي
ٻانهون آهن نه، اٿي سوان چوڙن مان پوي پڙهندس.
ٺوڪي گهڙي ۾ گهڙي خوشي ڏيندس. مون منهنجو
ڳوان آهي. تو مون کي ڇڏيو آهي. مان ٿيلهي پوڄا
ڪندس، پر ڪهڙو ڳوان، آهيون؟ ڳوان ٻلي
ولندا آهن مگر تو نه خود ٻلي چاڙهي رهي آهي.
الڪريون مامي کي شوم ڪيو. گهڙي ۾ گهڙو تو پوڄو.
بابا جيل ۾، تو پوڄو.

عنایت بلوچ، ليکڪي ۽ وٺي ڪنهن گمدمار جڳهه

لي ولي واپس، تو پوکيو. توکان زبردستي سند جي
 ذري چڙائي وٺي. تو پوکيو. ڪنهن تو مٿان گهاگهر
 ڦٽي ڪئي. تو پوکيو ۽ ان بعد وڌيا ۽ موليءَ جو موت.
 تو ۽ تو، ماءُ، تو پوکيو. ان النس پيڙا جو ڪو النس
 آهي، نه آهي؟

جي سوليون چوڙيون، جي منهنجي هٿ ۾ آهن،
 اهي چوڙيون نه آهن، تنهنجي پيڙا ۽ ڦرياليءَ جون
 نشانيون آهن. مگر ماءُ، مان توکي چوڙيون وٺي ڏيندس
 مگر توکي مان تنهنجو پاءُ، تنهنجي ڏي، تنهنجو
 پٽ ڪٿان آڻي ڏيندس؟!

ان کن ائين لکڻ نه سڀ ڏک، امان مٿان هڪئي
 وقت ٽهڪيا هئا. اٽڪل ڏهن سالن جو لڊو عرصو،
 مامي جي موت کان وٺي سسي، مختصر ٿي، هڪ ڀلي
 جي روپ ۾ سامهون آيو ۽ ججهن من اندر رت جون
 لڊيون وهائي ڇڏيون.

رت نٺ ٻاهران نه، اندران نه، وهندو آهي. ٻاهر
 شير ۽ اندران آتما مرندي آهي.

اڃا ڪي ڏينهن گذريا نه اميءَ ڇهه، ”هيءُ پنجاه
 رڀا وٺ. پنهنجي لاءِ ٿورا ڪپڙا هزاره. ڪاپيون، پن
 ۽ مس نه ولي اڄ.“

”ڪاپيون، مس ۽ پن ڪنهن لاءِ؟“

”تون ليڪه آهين نه.“

”مگر لکڻ سان ڇا ٿيندو. ويد وٺاس کان وٺي
 مئڪس ڪورڪي ۽ ٽائين هزارين ليکڪن لکيو آهي. ڇا
 ٿيو آهي؟ چور اڃا به آهن. ڏاڍا اڃا به آهن. اڃا به
 جنگيون ٿين ٿيون. اڃا به ملڪ وڙهجن پيا. مان نه
 لکندس.“

”لو ڪورڪي ۽ جو ڪتب ”ماءُ“ پڙهيو آهي؟“

”مون پڙهيو آهي. لو پڙهيو آهي؟“

”ها، مون پڙهيو آهي.“

”مگر اهو سنڌي ۽ نه اڃا ڪو ٻيو آهي.“

”مون انگريزي ۽ نه پڙهيو آهي.“

”سو ڇا؟“

”اها ’ماءُ‘ مان آهيان.“

”مگر تنهنجو پٽ نه ٿلڻي نه آهي.“

”ليکڪ آهيان. ٽون لک. سچ لک. هزارين ٽراٽرن

بعد انسان، انسان ٻڌندو. لو ڪارل مارڪس جو ڪتاب

آندو نه، اهو به پڙهيو. اينگلس کان پئسن جي مدد

ولندو هو. پنهنجي ٻارن جو علاج ڪري نه سگهيو ۽

اهي مري ويا. ڪهن ڏيس ليکڪي ڏٺون. سندس

جسوءَ جيئي ڪي وٺائين سان گڏ جبل ۾ بند ڪيائون

۽ پوءِ به مارڪس لکڻ نه ڇڏيو ۽ هن دنيا کي چوٽڪاري

جو دستور ڏيکاريو.“

ڪهڙن ڏينهن بعد مون ٿورو مٽڪو ۽ چيس، ”امي

هائي ڪئي ۽ ماڪوڙو ڪئي؟

”سو ٺيڪ آهي. مون توکي ڪارل مارڪس لکڻ لاءِ نه چيو آهي.“

”مگر مان لکڻ بدران توڪري ڪريان، اهو بهتر نه آهي؟“

”ٻن روهن مان هڪ شخص جو پيٽ پرچندو آهي مگر هڪ ڪيم مان هزارين ماڻهن جي اسات لهندي آهي.“

مولڪي بههجي ماءُ جي ذهالتمنديءَ تي خوشي ٿي. پوءِ نه چومالس، ”گيتن رچڻ سان ڇا ٿيندو؟“

”اسٽالن چيو آهي: ليڪڪ انسان جي آتما جو الجديئر آهي. انسان جي اندر جي جبل ۽ ڪاهيون آهن، انهن مان توکي رستا جوڙڻا آهن، پليهن ٺاهڻيون آهن.“

”امي منهنجو اهو وعر ٿئي چڪو آهي نه ڪلاڪ. بدلائي سگهڻي.“

”هڪ بدلائي ٿي سگهي، مگر انسان جي آتما جي دٻ تي روشن ڪري سگهڻي. عوام کي سڃاڻ ڪري سگهي ٿي.“

”سڃاڻه عوام ڇا ڪندو - ورهاڱو - نساد؟“

”عوام کي ان غلطي مان ڄاڻائڻو آهي. تو ڪڏهن سوچيو آهي نه ٺهينجي پرون هيٺان توکي پنهنجي زمين نه آهي! ڇو؟ ڪنهن هندن ۽ مسلمانن کي لڙاڻو.“

جدا ۽ گانڌي - نه. انگريزن. جناح ۽ گانڌي خط
انگريزن جي چال سمجهي نه سگهيا.

”امي، اها ڳالهه تو عناية بلوچ کي چو نه سمجهائي.“
”عناية خود اها ڳالهه سمجهي چڪو هو. مگر
خالصون خراب ٿي رهيون هيون. پر توکي اڃا رياضي
باد آهي؟“ سندس اکين ۾ پاڻيءَ جي اٽلڪي هلاهل
شروع ٿي. سوچيم، کيس چوان: توڻي نه چيو هو،
رياضي مسلمان ڪونهي، هڪ هندو جي صحبت جو
تاج محل آهي.

”لينگنا وڃان؟“

”هڪ ۾ بدوڻ ڪٿڻين؟“ سندس آواز بدليو.

”الطاف لاءِ هٿيار نه کڻڻا پوندا.“

”پل وڃ. مان توکي روڪيندس ڪانه. نه ٻڌائي
ويندين ته ايمان نه ڪندس. مگر توکي پنهنجي قوم
لاءِ، دنيا لاءِ ضرور ڪجهه ڪرڻ گهرجي.“
۽ هوءَ هلي وئي.

پنهنجي سنڌي گهر ۾ هڪ عهيد ڳالهه هئي. ابا
مندر ۾ ويندو هو، مگر امي ڪڏهن به نه ويندي
هئي. هوءَ ڪتاب پڙهندي هئي. مگر اڳ جي ڀيٽ
۾ ڪجهه گهٽ پڙهندي هئي ۽ خاص ڪري ٻن ٻارن
جي موت بعد هن ڪتاب کي هٿ نه لڳايو هو.

مان رات جو، شرڪ پهران ٿلهي تي سمهندو.

هوس. مولڪي سيءَ ڪو نه ٻوڏو هو. هڪ رات جو
 لعلين جي روشنيءَ ۾ هڪ دفعو وري ڪمپوسٽ
 ٻڌڻ لاءِ وڙهي رهيو هوس، جو ڏنر نه سامهون ڪا
 چوڪري پئي هئي. گهر جو دروازو بند هو. لعلين
 جي روشنيءَ ۾ ڏنر نه هڪي سوار ۽ ڪٿڻ پيو هو.
 ڇا هو؟ لياضي ٿي سگهيتي؟ ڪير آهي - حيثيت
 آهي، سڀو آهي. هت ۾ ڪا ليداس يا جڏيو جو ڪتاب
 به نه اٿس. پڇيم، ”ڪير آهين اٿن؟“

”مان آهيان - سڙا.“

”ڪهڙي سڙا.“

هو اڳيان وڌي آئي ۽ پاسي ۾ اچي ويئي.
 چيائين، ”مان هن ٿي پاڙي ۾ رهندي آهيان ۽ ان
 ڪم لصيل عورت جي ڏيءَ آهيان، جنهن اوهانجي
 اميءَ ڏانهن گهاگهر ڦٽي هڪئي هئي.“
 ”هيڏي مهل رات جو؟“

”ڏينهن جو نه اوهين ڪنهن ڏانهن اڪه به نه ڪٽو.“

”ڇا تو مولڪي بد معاش سمجهيو آهي؟“

”معاف ڪيو. رات جو ئي مان اوهان سان ڳالهائي

سگهان ٿي.“

”ڇا ڳالهائڻو آهي توکي؟“

”پهرين اوهين مولڪي اميءَ جي ڪيل ڏوهه لاءِ

معاف ڪريو.“

”ان بعد؟“

”پهرين توهان معاف ڪريو.“

”ان مان ڇا ٿيندو؟“

”گهڻو ڪجهه، ٿي سگهي ٿو.“

هوءَ شڪل ۾ سالوري هئي. لياضي يا سشما جيان
 همدجي منهن مان چالڊوڪيءَ جو شعاع نظر ٿئي آيو.
 مگر ڪجهه مرميه لکي. من ۾ سالوڪ ڀاو جا ڳاڻا ٿيندڙ.
 ”والدگي“ ۾ ڪجهه به نه ٿيندو آهي. دٻا اڳين
 ڳالهين جو دهراءِ هوندو آهي. ۽ اهو دهراءِ ڇاڪاڻ جو
 اسان جي والدگيءَ ۾ پهرين دنعو ٿيندو آهي، ان
 ڪري لڳندو آهي ته ڪجهه ٿئي رهيو آهي. خير.
 معافيءَ جي ڳالهه رهڻ ڏي. اسين جيئون ٿا، مون کي
 ان ۾ شڪ آهي. اسين وجود جو پور ٻالي رهيا آهيون.
 ۽ ان جو بوجھ ٻولي رهيا آهيون. منهنجي عطف ۾ هيءُ
 ڪتاب ڏس. عجب ٿي ڪاٺين ۾ ڀل ڪاء. هن ۾ هڪ
 دستو ڏيکاريل آهي. صديون لڳنديون جڏهن اسين
 جهڻو ڳالهي ٿينداسين.“

”مون کي رڳو ٻي ۾ هڪ سٺي سوڪري آهي.
 جيڪڏهن توکي هڪ سوڪري ڪندڙ زال ملي ته ڇا
 تنهنجي والدگي بهتر ٿي سگهي؟“

ڪجهه وقت نه مان مات ٿي ويس. ٻيو مائلس،
 ”مگر منهنجي زال کي ڇوڪڙهن پوروڳار مڙس ملندو

نه عديجي زندگي بهتر ٿيندي؟“

”اوهان جي دڪه جو ڪارڻ ٿورو اسين به آهيون.“

مان اوهان جو دڪه ڪهڻائڻ تي چاهيان.“

”چا احسان ڪرڻ تي چاهين؟“

”اهمائي، احسان ڪرڻ نه، پاڻ اتي ڪرائڻ تي

چاهيان.“

مون هن جي ڪنهي ئي ٻانهن رکي چيو، ”تون

ڪافي سهڻي آهين.“

”پهرتون پيار هميشه سهڻو ٿيندو آهي.“ مون

ماچوس ۽ مگريٽ جو پاڪيٽ کڻي مگريٽ دکايو.

ڪاري، لنبي، ٿلهيل آسمان ڏانهن ٺاهڻ ۾ پهرتون

پيار؟ - منهنجو پيار نه لياضي آهي. لياضي مون کي

ڇڏي وئي ۽ مان هن جي ڌرتي ڇڏي آيس. هن جي

نه، پنهنجي ڌرتي ڇڏي آيس...

”شايد مان اوهان جو پيو پيار آهيان!“

”تون منهنجو پيار آهين، تو اهو ڪيئن چيو؟“

”مان اوهان کي سهڻي لڳان ٿي نه؟“

”ان طرح نه منهنجا هزار پيار ٿي ويندا.“

”اوهين ليڪڪ آهيو. اوهين نه ضرور سڀا به

سهڻا ڏسندا هوندا ۽ انهن مان پيار ڪندا هوندا.“

”في الحال، هن وقت، منهنجو سڄو تون آهين.“

هن شايد ٻئيءَ جي ڪندي ڪي ان انداز سان

ڇو ڪيو جو جيڪڏهن مان کيس پاڪر پر جهليان ته هن جو شرير بدشمن ملالڻ لڳي وڃي ۽ مون انهن ڪيو، مون کيس پاڪر ڀالو، چمي ڏني. وري پاڪر ڀالو. وري چمي ڏني. مون ڪمبل مٿي هڪري کيس پاڪر ڏانهن ڇڪيو ۽ کيس سوکھو جهلي بهي مٿان ڪمبل وجهي ڇڏيو.

پر من پر رکي رکي سوچيم پئي ته آخر هن زندگيءَ کي ڪو منطق آهي يا نه. گھوڙ سان مان لڙاڪيءَ کي نه ڇا پر سڻا کي نه پائي نه سگھيس ۽ نه گھوڙ سان سڙا اچي وٺي منهنجي زندگيءَ ۾.

”ڪافي ئي شرم آهي.“

مون ٿورو ڪمبل هٽايو ۽ پٺ کي ٽپڪ ڏيئي اٿي وينس. اٿي هو به وٺي. چير، ”شرم جو شرير سان ڪوبه سبب نه آهي. اهي مدي خارج لفظ آهن جي جاگيرداري دور ۾ پيدا ٿيا ۽ جن سرماڻيداري دور ۾ پنهنجي معطل وڃائي ڇڏي هئي...“

هن مون کي اڏ ۾ ڪٽيو، ”ڇڱو، ڪنهن عورت جو لڏو شرير ڏار آهي اوهان؟“

سوال نه هو، جهيٽ چهارچو ٿيو آواز هو ۽ ان پٺيان لڪر لڏڻ دولهي ۾ لڙاڪيءَ جو عڪس. ۽ هڪ سوال: هو پڇندو، ٿيندو بدن، مون کان اڳ پئي ڪنهن نه نه ڏٺو آهي. مرد، عورت جي پاڪدامنيءَ بابت ٿاڻيس

شڪي ايندا آهن. ساڳي جذبات شايد عورت کي به
 ٿيندي آهي.

مون سڙا جي وارن ۾ هٿ وجهي چيو، ”نگو
 بدن نه ٺهينجو به نه ٿو آهي.“

”هٿ“ هن ائين چئي منهنجو هٿ هٿائي ڇڏيو.
 ”تو مون کي منهنجي سوال جو جواب نه ٿو ڏو.“
 ”هٿ ڇڏهن تو مون کي توهان مان تون ٻڌايو ئي
 آهي نه پوءِ ان جو جواب عيوض ٿي، پوءِ تون صبح جو
 توکي بالمرادو ملي ويندو.“

سوچيم: ڪهڙو پروسو آهي نه سڙا به مون کي سامه
 ڏيندي يا نه. عورت ڪوشش ڪري پنهنجي شرير
 جي واڻي هٿ ڏيندي آهي. ۽ اهو هٿ، هيءُ
 ئي وڃي نه؟ ۽ مون هنکي وري پاڻ ڏانهن هڪڙو.
 چيم: ”ڇڱو، اهو اٻڪار جو ڪم ڪري ٿا ڇڏيون.
 راجه ان سڃاڻل آهي. ٿورو ديسو ڏيکارڻ ۾ مدد ڪئي.
 مون ڪارڊ مارڪس کي پڙهيو آهي، ڪو ڪم مهراج کي نه.“

۽ ان کن ۽ ان کن بعد مسئل، ڪيترن ڪهڙن
 ٻين ۾، لاهيت هٿائي سان ۽ زوردار مولسي مون
 محسوس ڪيو، نه ڏالما هجي نه هجي، مگر ڏالما هجي
 ۾ رس نه آهي، سندن ۾ آهي. نه ڏالما هجي ڪي اهڙيون
 ڪهڙيون انهي سڪهه تي، ڇڏهن هن سلسل جي پوري

ٻاھرين سولھن ان اڳيان ڦڪي پئجي وڃي.
 سڀاري جي رات آھي. ماڻهو ٻٽڪن ۾ دروازا ۽
 دريون بند ڪري سمھيا پيا آھن. مگر اسين ٻئي ڄاڻون
 پيا. ڪا حرڪت ڪري رھيا آھيون، ڇا پياري آھي.
 مذمت بعد سوچيان ٿو ٿيند ڪرڻان ۽ مون کي ٿيند اچي
 ٿي وڃي. صبح جو اڌ ڪلي ٿي. سڙا ڪيڏي مھل
 ھلي ويئي، ان جي ڪا به خبر نه پئي.

انھن رومانوي گھڙين ۾ سڄو سنسار بندو لڳل ڪجي.
 مگر مون جڏھن اڳيون ڪوليون، ڏٺم، بلڪل ساعھون
 ڪڪر وٺي بيٺو هو. ڪا به پاسي کان به ڪتا بيٺا نه.
 سونر ۽ ڪتا ڏسي مون ڪسي وھر ڄاڻيو ته شايد ڪو
 خواب ڏٺو هئم، مگر ڪپڙن کي ڏسڻ مان تصديق ٿي
 ته زندگي ۾ پھريون دفعو، مان ڪنھن چوڪريءَ کي
 به عورت بڻائي سگھيو هئس.

سوچيم ته ٿورا ڏينھن ڪارل مارڪس ۽ انگلس
 کي موڪل ڏجي. عشق دماغ جو عمل نه آھي. زندگيءَ
 ۾ ڪجهه آھي، جنھن کي اڃا اڻ گھرجي. واھ-واسا مان
 شرير جي آرڪائيو ٻڌي پيو آھي. من ۾ هڪ ڏينھن به
 بند نه ٿيندڙ سڪيمت وڃڻ لڳو آھي. زندگيءَ جو
 ڪھڙو روپ-؟ وجود جو پور ٻالڳ يا جهون
 جو رس ماڻھو- يا اٽي. ڇڏي ڏجي. زندگيءَ جو ڪجهه
 عرصو پاڻ کي ان جي ارواھ ۾ ڇڏي ڏجي. الوداع القلاب!

بسترو کڻي اندر گهڙيس ۽ اُميءَ چيو، ”هڏو
هيڏانهن اچ.“

مان هجتي لڙديڪ ويس. ”نهنجي ڳل تي هي
ڪارو نشان ڇا جو آهي؟“
”ڪارو نشان؟“

”ڪنهن توکي چڪ نه ڪونه ڀاڻو آهي؟“
”ڪئمپ ۾ ڪتا ۽ سوتر ڏهڻا آهن. شايد ڪنهن
مون کي ذات پاني سمجهي چڪ ڀاڻو به هجي.“

مشڪي ڳالهه ٿاري پيءَ ڪوئيءَ ۾ هليو ويس. بابا
سهيو پيو هو. سوچيم: سڙا به يادگار عشق بڻايو آهي.
ملاقاتن جو سلسلو جاري رهيو. مان ڏينهن جو لکندو
هوس ۽ رات جو عشق ڪندو هوس. سوچيندي ڀاڻ
۾ هڪ لکڻ ڳولهي ڪڍيو هوم نه مون فتوا پازي تمام
گهڻي ٿي ڪئي. مان لکڻ تي سوچيندو هوس ۽ لکڻ
۾ ڳالهائيندو هوس. بس، سوچڻو نه آهي. جهون جي
برواهه ۾ لڙهي وڃڻو آهي. منهنجي من جي ڪتوري
مٿان لڙاڻا ۽ مايوسيءَ جي ڪٽ پڙهي هلي. مون ان
کي بهار جو ملامو هڻي سهڻو ڪيو آهي. تمام گهڻو
پوکيو آهي مون ۽ تمام گهڻو ماڻهيان ٿو مان. مگر مون
کي هڪ ڪم ڪرڻ گهرجي. مان توکي پسند مان لڙڪي
پسند ٿي پيو آهيان. هاڻ مون کي لوڪري پسند ٿيڻ
گهرجي. مڙن ۾ ڪهاڻيون ڪولائون ۽ ليکڪ جهڙن ٿا.

فوتنا به چوچن تلاء پائڪن چا خط به اچن ٿا. مگر گهر به
آمدنيءَ جو ذريعو هئڻ گهرجي. منهنجو پاءُ گاڏيءَ به
دٻو کڻي ان هيٺان اچي ويو. چا مان محبت ڪري
هو سگهان؟ بابا اڪثر مات ۽ پيمار گذاري ٿو. اميءَ
به سهپ آهي. مگر مان جوان ٿي به چاڻو ڪريان؟ عشق
اهو پنهنجي جڳهه تي ليڪ آهي. مون کي سوچڻ بند
ڪرڻ نه گهرجي. مون کي پنهنجو بند ٿيل ذهن
کولڻ گهرجي.

۽ مون درخواستون موڪلڻ شروع ڪيون. به سٺا
وڳا ٺهرائي چڪو هوس. هڪ ٻوٽ به ورتو هوم.
هڪ لئنڊ لارڊ وٽان جواب آيو. مئنيجر جي جڳهه
غالي هئي. ايئر ڪنڊيشنڊ آفيس به فون.

مان وقت سر اتي پهچي ويس. باس، جنهنجا ڳل
بلڊاڪ ڪٽي جهان همنڙ ٽڪيل ۽ اڪيون سرڪس
جي شينهن جيان حراسيل هيون، سوال پڇهو، ”لوجوان،
تون ڇا ڪندو آهين؟“

”مان شاعري ڪندو آهيان.“

”مون لوڪان پڇهو ته تون ڪهڙو ڪم ڪندو آهين؟“

”مان شاعريءَ جو ڪم ڪندو آهيان.“

”اسان وٽ ڇا ڪنداين؟ شاعري.“ ۽ هو کلڻ لڳو.

”پيءُ هڪ اشعار ڪمپنيءَ کي ”عنوان لکندڙ“

نڪار جي ضرورت هئي. ان ڪمپنيءَ جي مئنيجر

سڄڻو سوال پڇيو: ”ڇا ڪندو آهين؟“

”نوڪريءَ جي ڳولها ڪندو آهيان.“

”ٻيو ڇا ڪندو آهين؟“

”ٻيو نوڪري ڳولهيندو آهيان.“

”ان کان سواءِ ڇا ڪندو آهين؟“

”جڏهن ڪجهه نه ڪندو آهيان، تڏهن شاعري

ڪندو آهيان.“

آئي نوڪري ملي وئي، جتي عطا به اٿم. ڪافي
گهڻا سال ٿي ويا آهن. زال ۽ ويهين سالن جي هڪ
ڌيءُ اٿم، جا انگريزي ادب ۾ ايم. اي. ڪري
رهي آهي. بابا منهنجي شاديءَ جي ٽئين سال رت
جي داب جو شڪار ٿيو ۽ شاديءَ کان اڳهه امينءَ اڳيان
منهنجي سس هڪ رڻا رکي، ”ڪلپن ۾ مليل چوٿون
نمبر هڪ جڳهه خالي پئي آهي. شاديءَ بعد حشو
۽ سرلا آئي رهن.“

ضروري هو ته امين مون ڏانهن لهاري. مگر هو
مون ڏانهن لهاري نه هڻيو، ”مان ڏيئي لڏي“
خلاف آهيان. حشو الڳ جڳهه ۾ رهي، اهو مولڪي
ڦرل آهي مگر هو ان جڳهه جي سوراڙ پڙهندو.“

سس ضد نه ڪيو ۽ مان ماءُ کان پيءُ کان الڳ ٿي
ويس. هر پهرين تاريخ رات گهر وڃي ماءُ کسي ڦلڻ
هڪ سڙ ڏيئي ايندو هئس. ان گهر جي الڳ سوراڙ

پر بندو هئس. مان پنهنجي ڀاءُ ۽ پيٽ جي ڀاءُ جا مٿرا
مٿا ذهن ۾ ٺاهي سگهيس.

ٺهراڻي مان پينتون ٿي سگهيس. بابا جڏهن هميشه
لاءِ اڪيون پوري ڇڏيون، لڏهن سمجهيم، جيٽ اوچو
منهنجي سر مٿان بيٺل وٽ ڪي ڪنهن پنهنجي جڳهه
ان عتائي ڇڏيو هو.

مولڪي بابا جي هڪ ڳالهه کٽڪندي هئي، پر
سوچيندو هئس ته جي بابا کان سوال ڪندس ته شايد
ڏهاڙو ڪندو ۽ بابا کي مان اڻڄاڻائي وڃان ته ڏک
ڏيڻ لاءِ تيار نه هوس.

هڪ دفعي سوچيم ته وشواس نه هوندي به بابا
سان پگوان بابت اهڙي ڳالهه ڪريان جيئن سندس من
کي ستوش ملي ۽ سمجهي ته سٽسنگ ۾ وڃي هو چڱو
ڪم ڪري رهيو آهي.

جهومالس، ”بابا، سٽسنگ ۾ ته سٺ پيش اهدا
هوندا، دامايڻ يا ٻاڳوت جي ڪٿا ۾ ته ضرور ايترو
پرل هوندو.“

بابا چيو، ”ماڻهن والڪر هو شمار نه آهيان ۽
تون آهين ناستڪ. مولڪي منجهان ٿو چاهين؟“

”ڪجهه سٺ ٿو چاهيان.“ مون چيو، ”بابا، مان
اوهان کي منجهان ڏس! ڪجهه ٻڌايو.“

”نه ٻڌ: پرش، پر ڪراي ۽ پر ماڻا جو اٿو رشتو

آهي. پرش، پرڪرليءَ معرفت پرماتما کي پاڻي ٿو.
 گرم ڪرڻ گهرجي. الياءَ خلاف لڙڻ گهرجي. مگر ان
 وڌو وڌ ۾ پگوان کي وسارڻ نه گهرجي. وڌو وڌ به
 جاري رکجي ۽ پگتي به ڪجي. پگتيءَ سان ذهن جون
 رڳون چڙيو پون ۽ اندروني طاقت وڌي وڃي. ڪي
 لوڪ غريبيءَ، امريءَ جي سوال کي، قسمت سان
 لڳائي، ماڻهن کي دوکو ڏيندا آهن، جا ڪلياڻي ۽
 تنهنجي خيالات آهي مگر پرماتما جو ايترو ڪرڻ سان
 به اها ڳالهه صحيح نه لڳندي. گرم ۽ پگتيءَ وچ ۾
 ڪوبه ججهڙو نه آهي. گرم، شخصي، سماجي ۽ سياسي
 سطح تي آهي ۽ پگتي آتماڪ سطح تي. هي ٻه وڻيان
 جو آهي، جنهن وٽ رفتار آهي، ٻي طرف نه آهي.
 روحانيت کي طرف آهي، رفتار نه آهي. ٻنهيءَ جو
 ميل گهرجي. بس ٻهٺ مان نه ايترو ئي ڄاڻاڻو.

بابا جي ان وشواس منهنجي جڳياو ۽ ڪي نسل
 نه ڏئي، مان روحانيت جي معنيٰ اڃا تائين سمجهي نه
 سگهيو آهيان، مگر عوشي ٿير نه بابا کي به ڏندڪي ۽
 طرف ڪو نظر اڻو هو ۽ هاڻ اهو بابا به نه رهيو هو.

منڊو چالي ۽ سڙا لوڪري ٻڌي. پراو پڌت منڊ
 جا پٽسا بابا جي ڪريا ڪرم ۾ غمر آيا. اهي ٻارهن
 ڏينهن سڙا جو منهن ٿورو لٿل هو. مگر هن زبان مان
 شڪايت نه ڪئي.

امين ۽ گرو ۽ جو ڀات نه رکايو. هنجو ان ۾ ڪونه
وشواس نه هو. مگر ٻارهن ڏينهن ماڻهو گهر ۾ ايندا
رهيا ۽ جڏهن ٻارهن ڏينهن رات جو مون ماءُ کان
موڪلايو ته منهنجي نظر هنجي ٻانهن تي پئجي.

اهي ٻانهن هيون، مون سوچيو، جن لاءِ، مون
سوچيو هو ته مان سون سان پري ڇڏيندس. انهن ٻانهن
جي چوڙين مان مون ڪپڙا لهرايا ۽ لوڪري حاصل
ڪئي ۽ پنج - ڏهه روپيا ڪمائي رهيو هئس. سڙا جي
ٻانهن ۾ ٻارهن چوڙا آهن. مولڪي ڪڏهن خيال نه آيو ته
سڙا کي چوان: منهنجا پيار، مولڪي ڪجهه ڏي. هڪ
لسو دستو طئه ڪرڻو آهي مولڪي ۽ منهنجا ڪي واعدا
۽ ڪي سڀا ۽ ڪي الڳ آهين. رابرت
ڊراست جهان منهنجي راه ۾ گهاتا ۽ گهرا ٻن آهن. مگر
بيهودو منهنجو من. غير عثلمسند. هاڻ ماءُ جون ٻانهون
هميشه، خالي رهنديون. هو نه پائيندي سون. رسمن
کي لڳي مڃي. مگر هن ۾ آتش - شوق ڪهڙو؟ مان
هن لاءِ ڪجهه نه ڪري نه سگهيس.

چيو مائس، ”امين هڪ ڳالهه آهي.“
”ڇو.“

”هاڻ بابا نه رهيا ڪونه.“

”انهن کي گهر هلي رهان، انهن ٿو چوڻ چاهين؟“
”ها.“

”تون مڙي ۾ زندگي گذار، اڄ جي زماني ۾ سس
۽ لهن گڏ رهي لٿا سگهن.“
”ڇا سڙا خراب آهي؟“
”نه.“

”نه پوءِ سس لهن جو سوال ڇاچو؟“
”پٽ، سس، پٽ جي ماءُ ٿيندي آهي ۽ زال گهر
جي مالڪڻ. مرد اڃا به هن سماج ۾ زال کي پنهنجو
ڀاءُ دست سمجهي ٿو. يعني گهر جي مالڪڻ پنهنجي
ملڪيت ۽ نو جوان ماءُ جو حق. مولڪي اهو حق نه
کڻي جو ان سان سڙا ڏکي ٿيندي.“

مون اورو تيز ٿي چيو، ”سڙا بلڪل ڏکي نه
ٿيندي ۽ مان کيس پنهنجو زبردست لڻو سمجهان.“
”پٽ تون به مرد ۽ اڪري غلط آهين. تو مون کان
سنڌ ڏرلي ڇڏائي ۽ پنهنجي ٻارن کانسواءِ مان اڪيلي
الي رهي لڻي سگهيس.“

”امين ماضيءَ جون قبرون کونه مان ڇا ٿيندو؟“
مون تيز ٿي چيو.

”موهن جو دڙو ڇا آهي؟ ٻالڪي سڃاڻي لاءِ
ماضيءَ جون قبرون ضرور کونه گهرجن.“

”جو ٿيو آهي، انکي اٽليو ڪري ٿو سگهجي؟“
”اڪري اهتر آهي متان سڀان پنهنجي سڀي
زندگي ۾ وڌيڪ پوي، مان هتي اڪيلي رهان.“

”نه مان پئي ٻئي سواڙ پريان.“
 ڪي ٽهڙيون عورءُ ڇپ لي وئي. چوانين، ”هڏو
 عيلنائين ڪاڇائيءَ جي ٿيڃ جي قيمت ڀريندو هٿين؟“
 ”جيئن منهنجي مرضي.“

ٻارهي جي ان رات جڏهن مان واپس گهر موٽڻ
 لڳس ته مون کي باد آيو، هيءُ آهائي ماءُ هئي منهنجي،
 جڏهن زندگيءَ جي هر ڪن، هر گهڙيءَ پوڄيو هو. جنهن
 کي مون پگوان ڪوٺيو هو ۽ سندس پوڄا ڪرڻ جو
 سنڪلپ ڪيو هئم. ڪڏهن ڪم ٿي ويا منهنجي من
 جا ڪوئل ۽ سرپشت پاڻ؟ هن مون کي فلم ڏنو ۽ چيو
 ته تون لک. هن ڪڏهن انهن نه چيو ته تون ڪمائين
 جو شوق؟ مان هٿيار بند يا انقلابي تحريڪ ۾ ٿيان، هن
 ان لاءِ به موڪل ڏيئي ڇڏي بلڪه اهو به حق ڏنائين
 ته اهو ڪم مان کائڻس پيڻس بنا ڪري سگهيس ٿي.
 ڪهڙي مٽيءَ جي لٿيل آهي. چوانين، مان آهيان
 اها ماءُ، ڪم ڪور ڪي ۽ جي.

پهرتون دفعو هن مون کي اها پيمائش وهائي ڪڍي
 آهي جو منهن مان ڏند ڪم ٿي ويا آهن. عور، عمل-
 نائين ماءُ جي ٿيڃ جي قيمت ڀريندو هٿين.

ڪيئن ڇڏيو مون اهو گهر. اتي رهي سگهيس ٿي.
 سڙا ڪو بھت نه ڪري ها. پنهنجن ڀائرن واري گهر
 ۾ عور اڪيلي آهي ۽ عور حساس آهي. ذمئي آهي.

هنجي ذهن جي آڪاش ۾ نه معلوم ڪيترا چهرا اڃا
 ٿيندا ۽ کيس پيڙا ڏيندا پر مون جاڻي ٻڌڻي سوچي
 سمجهي کيس ڪڏهن به نه ڏکيو آهي. ڇو ٻئي مساڙ
 جي ڳالهه زبان مان اڪتي. اڃا پراڻا سڪا منهنجي
 اندر مان ختم نه ٿيا آهن. مولڪي، طمعن ٿيڻ گهرجي
 نه مان هنسان ٿيڪ ٿيڪ هاءِ آهيان.

منهنجو پگهار پنج سو، ڪٿي سٽي سٽ ۾ چار سو
 اسي روپيا ملن:

۱۰۰ روپيا	(۱) آهي
۲۰ "	(۲) مساڙ
۳۰ "	(۳) ٻي مساڙ
۱۰۰ "	(۴) گهه دالون ۽ ڇوڻ
۲۰ "	(۵) کير
۳۰ "	(۶) ڪهڙا
۱۰ "	(۷) پاس
۳۰ "	(۸) چالھ پاڻي
۳۰ "	(۹) سڪرٽ
۳۰ "	(۱۰) راشن
۱۰ "	(۱۱) گاسٽ
۱۰ "	(۱۲) اس ٽڪي
۳۵ "	(۱۳) پار جي پالڻا
۱۰ "	(۱۴) ڇوڻ وٺڻا

٥	١٥
٢	١٦
١٠	١٧
٨	١٨

ڪل ملائي ٤٩٠

هڻي هڻي بهان مگر ڪونه ڪو اسم وسري وڃي
 ۽ ٽوٽل ڏيڻ ۾ لڪايف ٿئي. مگر ڪنهن طرح مون
 دل کي لڪين ڏني نه آمدليءَ کان ڏهه رپيا وڌيڪ
 خرچ ڪري رهيو هئس ۽ جيئن نه مون اهي ڏهه رپيا
 وڌيڪ خرچ ٿي ڪيا ۽ مهني ۾ پنج ڏهه رپيا
 بچايا به ٿي ۽ ان مان ثابت آهي نه مون به اسان
 پنهنجي ڪالهه ڪا حسرت ماري آهي يا ڪنهن گهرج
 اسان هٿ ڪيو آهي. پر وڃ جي ڇهه ڪاٺ جيان هن
 ۾ ويچار ڄاڻو ته خرچ جي بجهت ٺاهڻ مهل بهرين
 بهرين اميءَ جا سو روپيا خيال ۾ ڇو آيا.

مان هڪ سرمائيدار نظام جو الڪه آهيان، جتي
 هر انساني قدر ۽ سڀني جي ماڻ، بشي جي وال سان
 ٺهندڙ آهي ۽ مگر مان هڪ مارڪسواڊي به آهيان.
 ٻيا منهنجو شعر ۽ اها رو آهي؟ ها، مان، ماءُ ۽ پٽ
 جي مصروف رشتي کي، پنهنجي آرٽ ڪمزوريءَ
 جو شڪار بڻائي رهيو آهيان؟ ڪيڏانهن ويو آهي.

منهنجي اندر جو انسان - ڇا مري ويو آهي؟ پهرين
 پهرين ماءُ جا سو رڳو خيال ۾ آيا. ڇانهه سگريست اخبار
 ۽ سڀني جا نه آيا. مولڪي پنهنجي اندر جي ڇاڇو ڪڍڻ
 گهرجي. مولڪي تلوار جي ڌار تي هلڻ گهرجي. هڪ
 مرڪ، ڪاش، مان پنهنجي ماءُ جي منهن تي ڏسان.
 مان پنهنجي ماءُ کي ڪو به سکر نه ڏيئي سگهيو آهيان. بس
 هاڻ اها ڪوشش ڪندس ته مان کيس ڪي
 گيت، ڪي مسڪراحتون ڏيئي سگهان.

هڪ سٺي زال آهي مولڪي. پياري ڏي ۽ سٺي
 نوڪري به آهي. پر لڳي ائين ٿو ته مان هڪ نهايت
 ڏکي انسان آهيان ۽ منهنجي ماءُ، غيرت مند آهي.
 مولڪي سندس غيرت کي نه لاڳاپو ڪري. مان چپ ڪري
 اميءَ وٽ ويندس ۽ واپس موٽندي واپس ساڳي
 جڳهه تي لڳائي ڇڏيندس.

سڙا ننڍي ٻار سبب جلد ئي گهر اچي وائي هئي.
 اڃا ڪريءَ تي ويلس نه هن پڇيو ”ڇو، مزاج نه
 ليڪ آهي؟“

”مان پنهنجي پيءُ کي ڏاڍو پاليندو هوس سڙا.“

”مگر پنهنجي منهن تي هوايون ڦري رهيون آهن.“

”سوچيائون، مان اميءَ سان ٺيڪ نه هليو آهيان.“

”ٺيڪ نه هليو پيو.“

”نه سر لا - ٻاڪل ليڪ ٿو هٿان . هر وقت مولڪي
اهو خيال ٿو اچي ته مان هتي هيترو يا ٿورو خرچ
ڪري رهيو آهيان ته هنجي پراو بدلت جا پئسا به خرچ
ڪيم . سو چاء بهن جي پهرين ۽ آخري ڏاڪي تي پئسو
چو پراجمان آهي.“

”شايد اڪري جو ان بنا ڪو چاڙهو نه آهي.“
”ٻڌ سر لا - منهنجي امي ڪپڙا سڀي مولڪي تعليم
ڏني . چوڙيون وڪڻي ڪپڙا ٺهرائي ڏنا . قدر قدر تي
دڪ ڏنا . مگر هن اُٺ نه ڪئي . تون ٻڌاء ، ڇا آهي؟
زندگي جيئن لائق آهي؟ مولڪي ڪوبه دڪ ڪونهي
۽ پوء به مان نهايت دڪي آهيان . زندگي ۽ ڪي به
سمجهي رهيو آهيان . ماءُ مڙج سان مالي ڏانهندي . عتي
۽ مان ڪوٺائون لکندو هوس . ان وقت مون آبگهاٽ
چوڻ ڪيو ۽ جڏهن منهنجو ٻاءُ گاڏي ۽ هيٺان اچي
مري ويو . مولڪي ڪهڙو جهيٺ جو اڌڪار آهي؟ ۽
ڪوڙ ڳالهائين ته مان پنهنجي لاءِ نه پر ٿو لاءِ ۽ سڌو
لاءِ جهڻالعو.“

۽ عوه جڏهن اڳيان اچي لڳي ، ۽ پيو مائس ”ٿوس
اڳيان نه وڌ . تنهنجو ڪو ڏوهه ڪونهي ۽ پر تي
نڪهڻو ، مان توکي گهڻو ڏاڍي ماري ڇڏيان . تي
سگهڻو ، مان پاڻي گهڻو ڏيان.“
مگر عوه اڳيان وڌي آئي . عوه منهنجي ۽ اتي ۽

منهن لڪائي روئڻ لڳي ۽ پوءِ مون به سوچيو ته
جنهن عورت جو مان پٽ آهيان ۽ الڪي ڪاٿر لا جا
ويجاڙ نه اچڻ گهرجن.

غريبن جا ڪي به تاج محل نه ٿيندا آهن. سڀ ئي
سماڏيون فقط ذهن ۾ ٺهنديون آهن. هيءُ ڪهڙي
سزا آهي، جو چاچيندين ڪجهه ڪري نٿو سگهجي. نه
هن ئي اختيار آهي. نه زبان ئي اختيار آهي. ڇو
دٻائيندس مان سر لا جو ڳالو؟ ڇا منهنجي اٿر هن ۾
هن خلاف ڪا شڪايت آهي؟ ڇا ئي ۽ ۾ منهن لڪائي
روئي رهي آهي. اها سر لا ئي نه آهي، جنهن سيار جي
جي راس، مون وٽ اچي مولڪي سڪه ڏٺو. مون سان
شادي ڪئي. نه نه. شايد مان ابترا ڏڏڪا کائي جي
نه سگهان ها. شايد مان امام ڊگهو ٿو سوچيان. شايد
مان امام اولهو ٿو سوچيان. ۽ پنهنجو جهورو، اندر جي
دل ۾ لڪائي ٿو ڇڏيان ۽ منهنجي ماءُ هون، ولد کي ۽
جا ڪي شئي ڪن آهن. ڪنهن پاسن ۾ قهليل ٿينديون
ٿينديون غوشيون آهن، ان کي نٿو ڏسان. مان امام
عاط آهيان. شايد مان ئي پنهنجي گهر جي ٽپاڻي ۽ جو
ڪارڻ آهيان. منهنجي هن کي، منهنجي اهليق کي
ڪا معذرت ڪونهي. مون دل ۾ پنهنجا گهٽ ٻڌايا
آهن مگر پنهنجي ماءُ لاءِ ڪجهه نه ڪيو آهي. چوڙيون
نه پري رهيون، ڪڏهن کيس مون ڪا ساڙهي نه

وئي ڏلي.

هاڻ منهنجو هر ڪم، هڪ اُن مقصد جي لپاري
ٿيندو، جنهنجي پرتواني اِيءَ جي مسڪراحت ۾ آهي.
چير، ”عاف ڪر سِلا، توهان غلط ڳالهايو اٿم.“ تو
ڪن سواءِ جي نه سگهندس، ائين مان نٿو چوان، مگر
تو ڪن سواءِ نه لڌي ڪهڙي.“

۽ هو، رڌڻي ڏانهن هلي ويئي. مون پلنگ ڏانهن
وڌي سندو، ڪي هنج ۾ کنيو. من ۾ اُمر: ڪڏهن
منهنجي بابا نه مولڪي ائين هنج ۾ کنيو هوندو. اڄ
بابا دنيا ۾ ڪونهي. ڪٿي ڪراهي. نه بابا منهنجي
ذهن ۾ آهي. آئي ۽ اوستائين هو امر آهي. بابا ڪي
پڇاڙي؟ تائين خبر نه پئي نه جنهن ساس جي پستي
۾ هنڪي لڳائي. اِيءَ مان اُن ڏينهن کان اها ساس
تي نه ڏانهندو آهيان. دوتڙ ۾ گهڻن دوستن پڇيو آهي.
مگر من هميشه لڏائي ويندو آهيان. مولڪي ان بهر
ڪن شرع آهي. اها بهر مولڪي ڏياريندي آهي
نه هن بهر ڪي مهندجو بابا مارڪيت ۾ آئي نه سگهيو.
اِيءَ لڏي پڇائي. سِلا لڏي چالي. اهو بابا مولڪي جڏهن
چاليءَ سان لڳائيندو هوندو نه کيس ڪيڏي نه خوشي
ملندي هوندي. مگر مان نه ان خوشيءَ کان هروم
آهيان، جا پيءُ جي بهار مان ملندي آهي.

هاڻ بابا جون سڪون اِيءَ مان لاهيندس، منهنجي

ٻين تي ڪري بولندس. چوندو سائس: ٻه پڇاڻج
هڻا هوندي. ماءُ، ٻولي معاف ڪر، مان هڪهالين
ٿو لاء ڪجهه به ڪري نه سگهيو آهيان. مون ٿو لاء
ڪجهه به نه ڪيو آهي. مان اڃو پورو پورو حساب
نٿو ڏندس.

مان دفتر مان پنهنجي نه اچي جي گهر ويس.
سوچيم ته اچي جي دل وٺندس. ڪڏهن سڙلا
سڌو ڪي به آئي وئي ويندس. هڪ گهر آئين ته
ٿڌا گهرجي.

پر پنهنجي عجب جي حد نه رهي ٻڌهن مون
ڏٺو ته پريان، ان اونداهي گهر مان بجليءَ جي روشنيءَ
اچي رهي هئي. گهر ۾ ڪافي فرلڙچر اچي ويو ۽
صوفا تي، سڙلا هنج ۾ سڌو ڪي کڻي، سامهون
ڪرسيءَ تي ويٺل آهي ۽ اميءَ سان ڳالهائي رهي هئي
فرلڙچر پنهنجي تي گهر جو هو.

مون سڙلا کان پڇيو، ”ڇا ٿيو.“

”مون ڇاهون بهڪي گهر، وڪلي ٻڌيون.“

”يعني اهو گهر خالي آهي.“

”ها، مون سامان ڪٿائي ٻڌيو آهي. هاڻ اسان هتي

رهينداسون.“

سوچيم، جڏهن، تون، ولسان صلاح ڪرين ها، ته

مان توکي مدد ڪريان ها. بجليءَ جو ڪم به ٿو ڪرايو.

سرلا، تو ليڪ ڪيو. تون گهر جي مالڪن آهين.
مگر منهنجي غلام نه آهين. تنهنجي ان قدم آهي ۽ ڪي
الدرولي طاقت ڏي هوندي.

چير، ”آهي، رات تون خراب ڳالهائي ويس نه.“
”خواب تو ڪڏهن نه ڳالهائو آهي. سرلا نه تون
صلاح ڪرڻ کان سواءِ هيڏو وڏو قدم کنيو آهي.“
مون آهي ۽ جي پاسي کان وهندي چيو، ”آهي،
تون آهين لاسٽڪ. ڌرمي ڪتابن مان تنهنجو ڪوبه
مذوراڄن نه ٿيندو ۽ ستمگر به تون ويندين ۽ ڪولہ.
شايد سرلا سوچيو هجي...“

”نه سس ۽ تنهن جو ستمگر ئي سگهندو آهي.
ڌرم ٻارن جي پالبا به آهي ۽ ڀڳوان، انسان جي
سنائي آهي.“

مون کي خبر نه آهي ته ٿري ۽ لي بهشت ڪيئن
نهندو آهي. مگر بهشت ڪيترو سهڻو ئي سگهندو آهي
اهو مون پنهنجي گهر به ڏاڍو. ڪاش بابا اهو منظر
ڏسي سگهي ها!

مان ڪنهن اڪيلو ڇڏي هامو ويس ٿوڻ مان شهر ڏانهن
ٻاج وڌا ڪٽنب ٿورهندي آهي. شهر جا ننڍا گهر نه
وڌا ڪٽنب ٿورهندا آهن. مگر اسان جو ڪهڙو وڏو
گهر هو؟ - پيءُ مري ويو نه مون کي ٻاج اهو خيال
نه آيو ته هاڻ آهي اڪيلي آهي. مگر مون ڪنهن گهر هلائڻ

لاء ٺڏهن چيو، جڏهن مسواڙ جو خيال آيو.

سڙا، منهنجي پياري ٿو ليڪ ڪيو، اڄ مان ڪند
مٿي ڪري ٿو سگهان. هيءَ جا عورس، منهنجي سس
آهي، ٺاڍي خوددار ۽ تيز آهي. هن ڪهڙو پوڄيو
آهي. ڇا ايترو پوڄڻ هن کي اهو حق ٿو ڏئي ته هو
بهر زندگي گذاري. مگر هو ڪهرندي ڪجهه نه. هن
سڌ ڌرتي ڇڏڻ نه چاهي ۽ هن جا به ٻار پناهگير
زندگيءَ جا شڪار ٿيا. هن هڪ ويلو گهٽ مالي ڪاڌي
مگر مشق راشن نه ورتو. هن سنسار ۾ ڪير ٿو
ڄاڻي ته هو هڪ معمولي عورت آهي جا عظيم زندگي
گهاري رهي آهي. سندس ذڪر ڪنهن به تاريخ جي
ڪتاب ۾ نه ايندو. هن جو ڪو يادگار نه ٺهندو.
زندگيءَ جو هر پل هن جيئندي گذاريو آهي ۽ اڄ جي
زندگيءَ ۾ جيئن زندگي مٿان انسان جي اندروني شخص
جي فتوا آهي. ٻئي طرف مان آهيان. ماڻهو نه آهيان
پوءِ تاريخ تي فتوا آهيان ته هي اهو شخص آهي، جو
منهنجي ڌرتي ڇڏڻ سبب پريست ٿي نه سگهيو ۽
دورالي زندگيءَ جي گرفت منهنجي انقلاب جو خواب
ڪڍي ڇڏيو.

ٿورن ڏينهن ۾ مون ڏاڍو نه هارڻ مون ويٺو ٿي.
هارڻ مان مالڪ طور، پرڀشان ٿي ٿيس. هارڻ سڙا
ڪهر ۾ اڪيلي نه آهي، ان ڪري مون اوڀر ٿاڻ ۾

شروع ڪيو. ۽ ان ريت هڪ سال گذري وڌو.
مگر ڏڌڪا، شايد بمذولن جيان منهنجي پيڻ
ڪڍي پيا هئا. هڪ ڏينهن آفيس ۾ ٽراڪ ڪال آيو.
”هڏو آهين.“
”ها.“

”مان سرلا آهيان.“
”ٿو ٽراڪ ڪال ڇو ڪيو؟“
”ٿون جلدي سينٽرل هاسپيٽل ۾ پوڄي وڃ.“
”سينٽرل هاسپيٽل ۾ - ڇو - ڇا ٿيو آهي؟ اهي
۽ سنڌو نه ٿيڪ آهي نه؟“

”اڄ راشن جي قطار مٿان پوليس نوآبادي ڪئي
آهي. راشن واري، راشن ڏيڻ وقت زالن کي ڪارڊون
ٿي ڏيون زالن راشن واري کي مار ڏئي. پوليس عوام
۾ گوليون هلائون، مگر زالون چڙو چڙو نه ٿيون. پوليس
هڪي گوليون زالن مٿان هلائون. هڪ گولي اسيءَ کي
لڳي آهي.“

منهنجي پيرن ۾ ٻڙ ڪڍڻ غالي ڇو پڪي وڌو.
مان رستو رکي، اها پاس کان موڪلائڻ جي دفتر ۾
ٻاهر آيس ۽ ٽڪسي واري کي پير نه جلد ٻاڪالا هل.
مان ٿار ڏوڪان ٻاڪالا ٻهجي وڃس.
ڪا به فاسٽ گاڏي نه ملي ۽ گاڏي ڪلياڻ جي هئي.
هيءَ ڪهڙو ديش آهي؟ مان سوچڻ لڳس. زال

مٿان گولپبازي. سنڌين کان سنڌ ڇڏائي وٺي، ان لاءِ
 نه ان جي هر پاشندي کي هندستان ۾ درٻار ڪري
 انهن مٿان گوليون هلايون وڃن؟ هيءُ لوڪ راج آهي
 يا پوليس راج آهي؟ ۽ وري گولي اميءَ کي لڳي.
 ڪٿي لڳي هوندي اميءَ کي گولي. کيس ڪيترو
 سوڙ ٿيو هوندو. سڙا اهو به نه نه ٻڌايو ته کيس گولي
 ڪٿي لڳي آهي. ٻچڻ جي اميد آهي يا نه. بيوقوف
 آهي. کيس اها ڳالهه اول ٻڌائڻ ڪپندي هئي. ڇا منهنجو
 ٽپو ان وقت برباد ٿي ويندو؟ ڇڏي ڏيندس مان
 لوڪري. پر ٺاهيندس مان. اڳي گورا ماريندا هئا. هاڻ
 ڪارا مارڻ لڳا آهن. اڳوالن جو رنگ بدليو آهي،
 ڪارناما نه بدليا آهن. زالن تي گولپبازي! هيءُ ملڪ
 اسان جو ئي ٿو سگهي. سنڌين لاءِ هيءُ ڌارو ملڪ
 آهي. هتي ڪا سلامتي ۽ ڪو سهنج نه آهي. پوليس
 زالن کي ائين نه نه ڇڙوڇڙ ڪري سگهي ها. يا وڏي
 لٽيون هلائي ها. سڏي گولپبازي. ڪمپڙو، ٽوهان
 وٽ اهڙي گولي آهي، ڄا، جڏهن ڪنهن مٿل ماڻهو
 کي هڻجي ته اهو جهڙو ٿي پوي، نه پوءِ اوهان اها
 گولي چوڻا هلايو، جنهن مان زندهه ماڻهو مري سگهي
 ٿو؟ مهاڳاڻڏيءَ جو نه آزاد هندستان مٿان ڪو ملڪ
 حملو ڪندو. اسان جون عورتون سرحد تي چرڻا ڪڍي
 وينديون. سرحد پري رهي، پنهنجي ماڻهن تي بندوبست!

ڇا سڌي هندستاني نه آهن؟ نه پوءِ ڪير هن ڪئمپ
۾ ان جو سماءُ وٺڻ نه آيو آهي؟ هڪ هڪ ظلم، جو
سنڌين تي ٿيو آهي، اسين ان جو حساب وٺنداسين.
هنا جي شروعات رياست ڪئي آهي. املڪانا ۾ فقط
هاري يا مزدور نه، مگر هندستان جا گهڻا بڌيمان هئا
جن هن راج کي آلت ڪرڻ لاءِ هٿيار کنيا. جتي ڪي
ظلم جو گهوڙو لڙي آهي. ڇا جواهر لعل کي انهن حقيقتن
جي خبر نه هوندي. جواهر لعل نه سوشلسٽ آهي.
پوءِ هي ظلم ڇو؟

اڌ ڪلاڪ ڪلياڻ ۾ بس ملڻ ۾ لڳو ۽ اڌ ڪلاڪ
بس، ريلوي ٽائڪ باجران بهي رهي. پنڌ وڃان ها نه
اڳواٽ پهچان ها. اتي ڪا ٽڪي به نه هئي.
ڪلاڪ بعد بس ٽئين نمبر پهتي. مان سينٽرل اسپتال
ڏانهن روانو ٿيس. ڊڪنڊو ويس. اڳر وڌيا کي هنج
۾ ڪٿي ڊڪ پائي هئڻ. ٻاهر رستي تي سولا بيٺي هئي.
”امي جهڙي نه آهي؟“ مون سهڪندي پڇيو.

”ها، ار نهوش آهي.“

”ڪيس ڪٿي کولي لڳي آهي.“

”کاپي ڪڍي ٿي.“

”کولي بدن ۾ ئي اس.“

”نه. هيٺر آيو اسين ڪري ڪڍي الائن.“ انهن

چئي هوءَ هلڻ لڳي. اسان سينٽرل هاسپيٽل جي جنرل

وارث پر بهتاسين. ڏٺو، منهنجي ماءُ بهوش هئي. ڪنهن
وٽان پتيون نڌل هئي، جتي رت جو شاهي داغ هو.
سبس آڪسيجن ڏي وٺي هئي.

سوچيم ته ڇٽان. منهنجي ماءُ. توکي پوليس کولي
هنئي آهي. منهنجي ماءُ توکي ڪيڏو سوراڻيو هوندو.
تون پٽ ٿي ڪري پيئي هوندين، پر ڪنهن توکي
سهارو نه ڏنو هوندو. تو عمرور بهرين بابا کي ياد ڪيو
هوندو. پوءِ مون کي ياد ڪيو هوندو. پر تون چو راشن
وٺڻ وٺين؟ پاڻيءَ جي ڪڪڙاڙ پر ٿو ڪڍي ڏي وڃائي
۽ ٿو آف ل ڪئي. توکي کولي لڳي هوندي، ٿو ٺڌهن
به آف ل ڪئي هوندي. غير، ماءُ، مان منهنجي موت
جو بدلو ضرور وٺندس.

مان سڌو سرجن جي دفتر ۾ ويس. هو صاحب ڪا
ڊپورٽ لکي رهيو هو. شايد کيس مٿي ڪنهن جي
ارصا نه هئي.

”صاحب.“ مون چيو.

”هيس.“

”اوهان کي غير آهي، منهنجي ماءُ کي ڳولي لڳي
آهي. ڏسو، اوهان ان جو علاج ليڪ ڪڍو. اسپتال
جي ٻاهر سوين ماڻهو ايندا آهن. ڏسجو، ڪٿي اوهانجي
البراهيءَ جي اوهان کي ڪا وڏي اهميت نه ٿي ٻڌي.“
هن اٿي منهنجي ڪلهي تي هٿ رکيو ۽ چيو:
”پهتا نه ڪر. سڀ ٺيڪ ٿيندو. هن بئريڪ جي ڪنڊ

۾ پوليس جي آفيس اٿئي، بهران لون آلي وح.“
مان سڌو آلي واس.

ٻيڻ، ”منهنجي ماءُ لي ڪنهن گوليباري ڪئي.“
شايد پوليس سب اسپيڪٽر هو. هن چيو، ”تون
ڇا وڙو آئين.“

”اڏيت فضيلت مان ڳالهه.“

”تون مون کي اڏيت ٿو چوان. عولدار هن کي
اندر ڪهري ۾ وٺي هل.“ ڪل چار ٻڌا هئا. هڪ
عولدار مون کي اندر ڏڪو ڏاڍو ۽ بيلٽ لاهي سب
اسپيڪٽر اندر آيو. هو مون کي بيلٽ هڻي، ان کان
اڳ. مون هن کي منهن واري مڪ هڻي. عوايجا منهنجو
مدھن سڀالي نه مون کيس بي مڪ هڻي. مان زور سان
کيس بيلٽ هيٺان لٽ هڻي. هو پٺت لي ڪريو ۽ مون
هن کي گھڙو ڏيڻ شروع ڪيو. ٽي عولدار مون کي
بندوقن جا آڻا پاسا هڻڻ لڳا. مگر بهوس ٿي ويڃڻ
کان اڳ مون ڏٺو ته مون ان سب اسپيڪٽر کي ماري
ڇڏيو هو. پوءِ معلوم ٿيو ته گوليباري ۽ جيسو هن ٽي
آرڊر ڏنو هو ۽ جڏهن ٽي عولدار منهنجي سر ۽ پسيءَ
مٿان بندوقن جا ڳن هڻڻ لڳا ته ان کن مون کي اهو
به خيال آيو ته اهي چار انگريز بهتر هئا، جن مان مون
هڪ جو مقابلو ڪيو هو ۽ باقي ٽي وڃي نه پيا هئا.

مان اهو قبول ٿو ڪريان ته ڪورٽ ۾ سزا ڪاٽڻ

کان اڄ مون کي ان ڳالهه تي ارمان به ٿي رهيو هو ته
مون هڪ انسان جو خون ڪيو هو ۽ ڪجهه ڪجهه
خوشي به ٿي رهي هئي ته مون هڪ خولي انسان
جو خون ڪيو هو.

مون کي چوڏهن سال سخت پورهي سان سزا ڏني
وئي. پهرين منهنجو دماغ لپاسارايو ويو. پوءِ منهنجي
جذبات جو اندازو لڳائي مون کي ڦاسي جي لاءِ جيل
جي سزا ڏني وئي.

جيل ۾ وڏا اڻڄاڻي مشڪر ٿي ٻاهر نڪرندا آهن.
ڪي تاريخي ڪتاب ۽ ڪي جيوگرافيون لکندا آهن.
جيل جا اهو بيان ڪندا آهن. مگر مان ڪجهه به لکي
۽ پڙهي نٿي سگهيس. مون کي جيل اندر لهيل هڪ
ٻئي جيل ۾ بند ڪيو ويو. جتي سڄو ڏينهن اولاد
هولدي هئي. رات جو به اولاد. ڪر لاءِ ڪو جيل
ٽاڪو وٺي هلن، ائين به نه هوندو. مون کي اڻڄاڻو به
ڪو لا جو ڪتاب به نه ڏنو ويو. ڇڪي ڏني وئي.
اها ڇڪي نه، گهڙيال هئو ۽ مان ان ڇڪيءَ ۾ ڪٽڪ
نه، پنهنجا اُمير ۽ ارمان، جرائيءَ جون گهڙايون ۽ پل
پيسمنڊو هوس. ٻاهران لوهي شيڙون ۽ مٿان هڪ ٻڙي.
مشڪل سان روشنيءَ جو لورورو ڪنهن به طرف کان
ان ڪوٺڙيءَ ۾ گهسي سگهي. لڏو عربان لڏو موت
الڳ رور ۽ لڏو ۽ لڏو. ان تي ڪنڊ ۾ ڪاڪوس.

پاڻي ۽ لاء الڳ ٻاڻي. ڪاڪوس ۽ کاڌي لاء ساڳيو
 لوڻو ڪم آڻڻو پوي. ڏوٽڻ لاء شيخن ٻاهران مٽي.
 مان اهو منجهي هليو آهيان ته وقت جو واسطو وڃ ۽
 ڪٽيندڙ مان نه، هن سان ٿئي ٿو. جيڪڏهن چوراسي
 لک جوڻيون هجن به ته اهي ان چڪي ۽ پر بههجي
 ختم ٿي وڃن مگر چوڏهن سالن جو عرصو ختم نه ٿئي.
 ستاويهن سالن جي عمر ۾ جيل. جڏهن ٻاهر اڪرندس
 ته ڏي ۽ به نه سڃاڻندي. لوڪري ۽ آمدنيءَ جو
 وسيلو ختم. اها چڪي پميندي محسوس ڪيم ته
 من جي اندران خواهه ٻاهرين سطح تان خوف، بي سلاستي
 ۽ ڪاٺرلا جو احساس منهنجي لس ۾ گهڙي رهيو هو.
 ته جڏهن مان جهل کان ٻاهر اڪرندس ته اڃا شڪتيءَ
 جو زور هلائي مٿي سگهندس. هن چئن ديواريون
 جي گهٽ ۽ پوست ۾ منهنجي اندر جو شخص مرن لڳو
 آهي. هاڻي ان جا ڪي خواب ۽ حسرتون نه آهن. جيون
 طرف ان جو پورو موه ٻڌل آهي، جيون ۾ ڪا
 آس، ڪا اميد نه آهي. سورهمالي اماڻهو بطحان جي
 لياري آهي. هر فرد انفرادي طور ان ڪالو جيان آهي،
 جو استابلقيت جي جهل ڪي جهنب سان ٽوڙڻ
 چاهي ٿو. آسهن پنهنجون جهنبون پڇائي، پنهنجي
 جهري جي سڃاڻپ وڃائي رهيا آهيون.
 ڪجهه به نه سامهون نه آهي. اولده ۾ لالوڙا هڻيا

آهن ۽ ڪرڻو آهي، هيٺ ۽ هوٺ ۽ هيٺ ۽ خلاصا!
 ”ڪير آهي - ڪير آيو آهي.“ تن سالن بعد مون
 - سوال ڪيو.

”ڪا عورت آهي. هل.“ مون کي هٿ ڪڙيون
 لڳائي چيل جي هڪ چيڙي ۾ وٺي هليا. ڏنر، هڪ
 ڇت هيٺان، شهن جي پٺي طرف، - رالا، آهي بيٺي هئي.
 تن سالن ۾ ڪو خط مون ڏنن نه پهتو هو. مون هر
 ڏينهن خط جو انتظار ڪيو هو. سامهون وارين ڪوٺين
 جي قيدبن وٽ خط ايندا هئا. ڪي مائٽ هنن سان
 گڏجڻ به ايندا هئا، مگر مون مان ڪير به گڏجڻ نه
 آيو هو.

مان چپ چاپ ماءُ جي سامهون اچي بيسنس ۽ ٿورو
 ٿوري هن جا چرن جهيڙا هن مٿي تي هٿ رکي چيو،
 ”شل سگهي رهين.“

ڏنر، ٿورو ٿوري ويٺي هئي. ٿورو ڪهي به لڳي
 ئي. ”ڪيئن آهين ٻڌ.“

”بس جيئن ٻيو. تون ڪيئن آهين؟“

”مان ليڪ آهيان. سڙا به ليڪ آهي. سنڌو لهندڙو

ٻوٽو کڻي دادا، دادا ڪندي آهي.“

”ڪلياڻ کان ويجا پور اڪيلي آئي آهين.“

”ها. سڙا کي هڪ اسڪول ۾ ماستري ملي ويئي

آهي. کيس موڪل هئي ۽ مان به ليڪ ٿيس جو هلي آيس.“

”نئون ليڪ نه هئين.“

”نيڪ هئس - مگر گوليءَ سبب نورو زهر رت
۾ مليل آهي: ان ڪري دوا پيئڻي ٻولدي آهي.“ اڃا
به زخم پورو ڇڻو ڪونهي. ڪڏهن ڪڏهن ان مان
رت لڪرندو آهي.“

مون پنهنجا چپ پڪوڙيا.

”پت تو غلطي ڪئي. جڏهن نورو نظام غلط هوندو
آهي، تڏهن هڪ شخص کي مارڻ - ان نظام ۾
ڪا به تبديلي نه ايندي آهي. اسين شاهوڪار شاهي
نظام ۾ جي رهيا آهيون. ان نظام جي بچاءَ لاءِ فوج ۽
پوليس، اوبون ۽ ٽئڪون ٿينديون آهن. ان نظام کي
جهموري نموني لڏي سگهيو آهي، مگر ان ۾ رت
لڳندو.“

”امي، پوليس توکي گولي هڻين.“

”اڄ توکي مان پنهنجي من جي ڀلھ ٿي ٻڌايان.
مان هر جڳھ، مٽي آهيان، مگر مان ڪنهن به جڳھ نه
مٽي آهيان. مان ان ڏينهن مٽي هئس، جڏهن پنهنجي
مٽي کي الڳ ٻڙن شوم ڪيو. مان ان ڏينهن به مٽي
هئس، جڏهن پنهنجو ڀاڄيل ۾ ويو ۽ پوءِ مان، وڌيا
۽ موليٰ ۽ پنهنجي ڀاڄي شوم ڏينهن مري وئي هئس
مگر پوليس جي هڪ گوليءَ مون کي جهڙو ڪري
هڏيو. پنهنجو وڏو دڪ، وشواس ڪندڙ پت، اهو

هي نه مان هندستان ۾ آهيان. مون کي هن ديس کان
لشڪر نه آهي، پر منهنجو هن ديش سان پيار به نه آهي.
منهنجو ديس سنڌ آهي. ياد آهي اوهي اها اُت گاڏي.
ان ڏينهن مان ان اُت گاڏي هٽان اچي به مري
ويئي هئس.

”هر جڳهه اسين مرون ٿا، ڪا جڳهه جيئن جي
نه آهي.“

”جيئن جي اُميد ۾ جدوجهد ڪرڻ گهرجي ۽
جهدوجهد مان خوشي ملندي آهي.“
پرمان هڪ پوليس وارو ٻين هون جلد هو چوندو:
وقت ختم، هل.

”آخر چونڪاري جو ڪهڙو رستو آهي.“

”انگريزن اسان سنڌين کي پهرين هندستاني ۽
پوءِ پاڪستاني بڻايو. سنڌي فقط سنڌي آهن ۽ اهي
سڄي معنيٰ ۾ نه هندستاني آهن، نه پاڪستاني آهن.
چونڪاري جو فقط هڪ رستو آهي. آزاد سنڌ، سنڌ
سنڌين جي. چاهي اهي هندو هجن يا مسلمان هجن.
آزاد سنڌ ۾ مذهب کي يا اڻڪارڻ وڃي يا خالگي
عقيدو ڪري مڃڻ وڃي. جمهوريت ۽ سماجवाद
عالمگير آهن ۾ مڃڻا ۽ عمل. هندستان ۾ سنڌي پنهنجو
وجود قائم رکي نه سگهندا، جو هتي ڪنهن ڪوڙمين
چونڪارو نه ملندو ۽ شايد سڙ سالن جي اندر، هندستان

اندرو، سڌي ٻولي ۽ تهذيب ختم ٿي وڃي.“
 سوچيم اهي مون کان وڌيڪ ذهين ۽ سوچڻ ۾ تيز
 آهي. هو آڃا به پنهنجو نه، پنهنجي قوم جو ٿي
 سوچي. مان پنهنجي ماءُ جو پيغام ڏليا ڪي ٻڌائيندس.
 مان لراشا ۽ مايوسيءَ جي چڪر کان ٻاهر نڪرندس.
 پوليس وارو اڳيان وڌڻ لڳو. اسيءَ کيس به دست
 نرڻ لاءِ چيو. مون اسيءَ کي چيو، ”هنڪي نه روڪ،
 هيءُ توکي ماري ٻڌا. توکي خبر ڪونهي، هي پوليس
 جو ماڻهو آهي.“

”جهل ۾ لون ڪاٽڻ ٿي ويو آءِ مون.“
 ”پنهنجي من ۾، اهي، پنهنجي لس لس ۾ ڏٺا
 ۽ ٿڌلي پر جي ويٺي آهي. مان اندران تمام ڪمزور
 ٿي ويو آهيان. مان پنهنجي خيالات ۾ ڏڪي ڏڪي
 قدم ٿو هٽان. چپ چاپ. آف ٿو ڪريان پر توکي
 ڏسان ٿو نه جهڙڻ ۾ وشواس ٿو همير.“

هڪ اٽلڪي مسڪراھت هندي بهري ٿي آئي.
 مون ان کي جهٽي ورتو. مون کي لڳو ته آڪاش ۾ رڻ
 رات نه لهندي، پر رات به لهندي آهي. پنهنجي ماءُ
 هڪ سرشتي آهي ۽ هندي مسڪراھت ان جي
 پري رات آهي.

چيم، ”توهان خط نه لکيو.“
 ”به خط لکيا مگر جواب نه اچڻ سان سمجهيم نه

آهي خط لوڪي ملهائي نه هولدا.

۽ هوءَ هلڻ لڳي. جهڪي جهڪي. ڪپ ڪڍي
آهستي. من جي داخليت به ٻاهران چيزن کي پنهنجو
رنگ لڻي ڇاڙهي. ان ڏينهن جيڪي پيسيندي لڳر نه
چڪي نه ۽ هار مولير علاني رهيو هوس.

ٽن سالن پرست سال بيا جڙيا، ڏنر، سولا آئي هئي.
ڪٽيل وارن سان هڪ ڏکهي پيئي به گذ هئس جا ضرور
منهنجي سنڌو هئي.

دڪ اميءَ به ڏنا هئا ۽ سولا به. مگر امي سولا جيان
رلي نه هئي. سنڌوءَ کي چڪي چاليءَ سان لڳائڻ ۽
مگر هنجي بدن جي لرمائش کان وڌيڪ چاليءَ ۾ لوه
جي شينن اڀاءُ ٿي پوڄا به.

”نه هيءُ انهيءَ لهنجو دادا.“

سنڌو منهنجي من ۾ چٽائي ڏسڻ لڳي.

”نه پٽ. هي ڏاڙهي ۽ وار جهل ۾ رکيا اٿر.
لنهنجي هڪ آئي هوندي هئي. اها نوان جي دادا
کي شهزادو ڪوٺيندي هئي.“

”هاڻ ڏاڙهيءَ ۾ ٿورا اٿا وار آيا اٿر.“ سولا چيو.

”مگر تون نه ساڳي آهن. سولي.“

”منهنجي دل رڪڻ لاءِ تون پوين.“

”دل مون لهنجي ڪهڙي رکي. هڪ ماڻهو.“

مون ڪري ڇڏيو.

”خون - دادا تو خون ڪيو. پاپيءَ چيو ته دادا کي
اٺين جيل ۾ وڌو اٿائون.“

ان منجهي بهي رهيس. سڙا چيو، ”انهن جو دادا
ليڪڪ آهي ته ٻي ڏيئي پيو ڳالهائون ٿا هي.“
”پر دادا توڻي جيل ۾ ڇو آهين.“

”پٽ هڪ ڏيس هو. ان جي مهاراڻيءَ کي هڪ
خبيث گولي هڻي. مهاراڻي زمين تي ڪري پئي. ۽
مون ان خبيث کي گهڻو ڏيئي ماري ڇڏيو. پوءِ پٽي
راجا جي ماڻهن مون کي جيل ۾ وڌو.
”دادا، اها مهاراڻي مري وئي.“
”نه پٽ، جيئري آهي.“
”ڪير آهي اها، دادا.“

”منهنجي امي ۽ پٽ. هڻو ٿا آهي ڏيئي ڪلياڻي“
سوچيم، ٽه سال گذري ويا آهن، مون منهنجي
کي ڇڏي سان نه لڳايو آهي. پر ڪهڙو سڪ ۽ ڳوٺ
کي، نه هي، وڃي شهيدون ٿي ويا آهن؟ - شينون ۽ ديارون
۽ سرحدون ٿي ويا آهن؟ مون لاهي ۽ ڪي سڌو ۽ جي
آڻي ٿي ڇو ڇڏيو. مون هن سان بهار ڪيو هو. ها مان
بهرو پي آهيان. پر نه، هن وقت مون کي ماضي ۽ جي
مير کون نه ڪهڙي. هيءَ ڪهڙي، هيءَ ڀل، مون کي
جهڙو آهي.“

”امي ڪهڙي آهي؟“

”ليڪ آهي. ڪڏهن ڪڏهن سنڌي ڪالفرنس ۾
 ويندي آهي. چوڏي آهي: ”اسان جو اصل وطن سنڌ
 آهي. اسان کي آزاد سنڌ لاءِ هاجل علائق گهرجي.“
 ”تون نه نوڪري ڪري ٿڪجي پئسي هولد ٿين.“
 ”پهرين نه اڪيلائي ماري پندي هئي هئو. پر سنڌو
 وڌي ٿي نه دل بهاجي لڳي.“

”اميءَ سان نه ڪا ڪٽ پٽ ڪا لهڻي نه.“
 ”هوءَ جڏهن موقعو ڏئي نه“
 ”يعني تون تيار هوندي آهين.“

”مان! نه بابا - آخر ڪنهنجي پتي آهيان. ان
 شخص جي، جنهن پنهنجي ماءُ جي بدلي وٺڻ لاءِ، ڪو
 ماڻهو جو ڪنڌ پڇي ڇڏيو. کيس اهڙا گهڻا ڏٺا، جو
 اکيون ٽائي پيس ۽ چپ ٻاهر لڪري آيس. ان شخص
 کي، ڪنهن رست ۾ مان ڪنهن نه جنم ۾ ڏک ڏيئي
 لقي سگهان.“

”جنم نه خير هڪ ئي ٿيندو آهي سڙا ۽ ان هڪ
 جنم ۾ مون توکي ڪهڙو ڏک ڏنو. تنهنجي سڄي حوالي
 تنهنجيءَ جو شڪار ٿيڻ لڳي آهي.“
 ”تنهنجي من کي، تنهنجي ڪڪ مان لڪل هن
 ٻار جو ملندڙ سڌوش ڇا گهٽ آهي؟“

”لڏهن تون ڇا ڪڏهن به شڪايت نه ڪندين؟“
 ”گهر اچي گهڙو گهڙو ٻار ڪندي سان.“ ۽ پوءِ

هن منائيءَ جو هڪ ٻاڪس مون کي ڏنو.
 ساهيون وارو پوليس وارو اڳيان وڌي آيو. جيئڻ،
 ”هي ٺهڻجو ٺهر ڪر لهي، ٻاڪس واپس ڪر.“

سولا گهٻرائجي مون ڏانهن نهاريو. شايد سمجهيائين
 مان شيخن کان ان پوليس واري کي پاڻ ڏانهن.
 چڪيندس ۽ سندس مٿو شيخن مان اچندس. شايد هن
 اعور لڌ سوچيو ته منهنجو شاڻ ڦٽل لالو ٿي حشمت رهيو
 آهي. باقي حشمت سڄي هارجي ڇڪي آهي. اهيءَ لي
 سوچيان ٿو ته ٻر پوڻا ٿي ملي؟ زلدگيءَ لي ٿو سوچين
 ته ٻاڪس ٿو ٿيان.

”تون اُتي بيهر صاعب، هيءَ منهنجو نه، منهنجو
 ٺهر آهي.“ پوليس واري کي چيم.

مون وري سڌوءَ کي پاڻ ڏانهن ڇڪيو مگر ڏاڍي
 ڪوشش ڪندي به سندس پيشانيءَ تي چمي ڏيئي
 نه سگهيس. اتي ڳلا ٻڌي شيخن جي وچ ۾ اٿڪي ٿي
 ٻه ۽ واپس اڪيلو ٻاهر نڪري ٿي سگهيو. مون ڪنڌ
 کي ٿورو ٽيڙو ڪيو ۽ ڳلن کي اندر ڏانهن ڇڪيم،
 مگر ڏاڙهيءَ جي ڪن وارن کي اهڙي ڇڪ آئي جو
 هڪ پيشاني ڏانهن ڪري منهن کي هٽائي ڇڏيم.

”هاڻ تون ڪهڙي مجلس ۾ آهن.“

”سجين ۾.“

”سنڌي پڙهڻي ٻيئي.“

”ها دادا، مان توهان جون آکاڻيون نه پڙهندي
آهيان، پر مون کي اُهي سمجه ۾ نه اينديون آهن. دادا
اوھين ٻارن لاءِ چوانا لکو.“

”لکندس پٽ، لکندس نه توکي ٻڌائيندس هزارين
آکاڻيون توکي ٻڌائيندس.“

۽ سڙا سنڌوءَ کي واپس وٺي وٺي، سنائيءَ جو
ٻاڪس به کڻي وٺي.

مان ٿڌهن چاليهن سالن جو ٿي چڪو هوس جڏهن
مان جيل کان ٻاهر آيس. ٻاهر منهنجو ڪو به انتظار ڪري
نه رهيو هو. جيل وارن تورا پڻ ۽ اُنڪيت ڏاڍي پڻ
چڪي پيسا جا هئا. ڏاڙهي ۽ وار ڌرمي مورتن جي
رشين جيان وڏي ويا هئا. جيل کان ٻاهر لڪرائي
لهر نه مان بدو نه ٿيو آهيان، جيئن جيل ۾ سمجهيو
هيو، جوان ٿيو آهيان.

هاڻ مان سنڌيالي قدم کڻندس. جوش نه ڪندس.
سڀ بي عزليون ۽ ذلتون منهندي ۽ آواز نه ڪندس.
سڀ کان اڳي اڳي هلندس. امي ۽ جو آدرشوار، امي
جو آزاد سنڌو داش، امي ۽ جي جهموريس، امي ۽ جو
سماجواد امي ۽ کي لهر. زندگيءَ ۾ سکر جو ساه کڻي
سگهان، ڪاٺي آهي.

مان ڪو گيت نه لکندس. مان ڪا ڪهاڻي نه

لکندس. لفظن ۽ گولين ۾ فرق آهي. منهنجو هر لفظ
هڪ گوليءَ کي دعوت ڏيندو. مان ماءُ جوان، هر جڳهه
مري ۽ جيئي. نرو سگهان. مان رفته رفته مري رهيو
آهيان. جيل کان ٻاهر مان پاڻ کي جوان سمجهڻ لڳو
آهيان. ڏيڻو وسايو کان اڳ وڏو شعاع ڪڍندو آهي.
ڪير ڄاڻي جوانيءَ جو اهو احساس، عارضي هجي.

هان منهنجي ڌيءَ سترهن سالن جي ٿي هوندي.
هان مون کي امي، سڙا ۽ سنڌوءَ جا خط ملندا آهن.
هان جيل جي اختيارِي وارن کي پروسو لي چڪو آهي.
نه مون چڪيون پسي پنهنجي اندر جي باغيءَ کي
ماري ڇڏيو آهي.

مگر ڪا چيز آهي جا مون کي چڱي رهي آهي.
اها خط امي، يا سڙا يا سنڌوءَ آهي. منهنجي کائي
طرف اٽڪل هزار ميل پري منهنجو وطن آهي. سنڌ.
ان طرف توڙي چڱي رهي آهي.

مان جيل ۾ اولاد ۾ هئس. مگر سڄو جيل اولاد
۾ نه هو. ٽي هفتا جيل ۾ اولاد ڪئي ويئي. بلڪه
آلومت. هندستان پاڪستان جي جنگ لڳي. شايد بي
نه لڳي. ٽين نه لڳي. اها جنگ لياضي ۽ حملي ۽
ميران نه ڪئي آهي. اها جنگ شاه ۽ لسي وچ ۾
ڪونهي. هندستان ۽ پاڪستان جي ماڻهن کي متن جو
ڏيڻو پيو آهي. هيران پيار ماڻهن هندستان ۽

ڪستان کي ڪري ويلن جو دڙو ٻيائڻ چاهين ته اندر
نه رک جو ڏير، ٻاهر به رک جو ڏير.

مان ٿورو لندو انسان ٿيڻ ٿو چاهيان. مات ميب
پر ڪنڊ پاسيرو جيڪو چاهيان ٿو. البت وجهه ملي نه
وطن جو دورو ڪري اچان، ٿي سگهي ٿو لياضي ملي
وڃي. هاڻ نه هن شادي به ڪئي هوندي ۽ هن کي
ڀار به ٿيا هوندا. يا شايد نه ملي. مگر رڳو وطن طرف
ڀڄجي رهي آهي. ڪو ٽڙي، عيدگاهه - سنڌوءَ جو
ڇڪڙو، ڪراچي، لاڪايج، ڪراچي ۽ برنس گارڊن.
هيڏانهن آباد. الهندي ڪڇو. مگر هڪ سنڌو آهي، جا
الهاسنگر ۾ رهندي آهي. اها منهنجي ڏيءَ آهي. هڪ
لياڻي آهي، جا الهاسنگر ۾ رهندي آهي، اها منهنجي
ڙال آهي ۽ هڪ امي آهي، جا الهاسنگر ۾ رهندي
آهي، اها منهنجي ماءُ آهي.

عالم ڪلياڻ ريشو جي ڪئمپ جو ٿالو الهاسنگر
آهي. مون کي اهو زعم قبول آهي ته ريسٽ ان جو
ٿالو سنڌو اکر قبول نه ڪيو آهي. زعم قبول ڪرڻ
آهي. بل منهنجي آما ٿي ٿڪ ٿين. ان جو هڪ علاج
ڪراچي، ڪنهن عيب - منهنجي ماءُ کي گولي هڻين.
منهنجي ماءُ هڪ معمولي انسان آهي. هتي نه
پهاڙاڻي ڪي. ماري پهاڙون. زندگيءَ کي ان جي
پوري وحشيت ۽ ٻيو ڏکين سان قبول ٿو آهي.

کاڏي هلي رهي آهي. مان سوچي رهيو آهيان.
 مان قلم کڻي لکي رهيو آهيان ۽ منهنجي ماءُ مون تي
 سولون چوڙيون ڏيئي رهي آهي ڀالي بک ۾ پاڻه ٿي
 رهيا آهن! اهو سڀ مان ڏسان ٿو ۽ منهنجي من ۾ ڪو
 ڇا ڇند جڙو ٿا ٿيڻ:

مون ڪڏهن سوچيو هئو
 مان نه لکندس ڪا ڪو
 ڏيڍ اُن جو سهڻو کان آهي ٻري
 مون ڏٺو

اولدهه کي ڦٽندو
 پاڪ

ضربان
 پاڪ

اولدهه...

ٿن ۾ مهر
 عڪس روش
 جنجا رشتا

شيد اڀرڻ جي چوڙ کان گهرا عطا
 ڪي اکيون
 بي آس

خالي
 جن مٿان مان

- اهو، من گهوري چڙيان -
 ڪاري مس ۽ خالي ڪاغذ
 ميڙ، ڪري ۽ لکڻ
 هڪ مٿي تي
 هڪ ٻئي تي
 هڪ ڪڏهن پنهنجي ڪاهي تي
 سنڪاري ڪڪ چاهاءُ :
 منهنجو گوڏو (م)
 اڄ مگر منهنجي اڳيان
 شهر ويو آ سمنڊ پي
 ارم
 لفظن کان الڳ ٿي
 پاڻ ماري پيدا ٿا رهن.
 ولدگي

بي ولدگي آ...

ان کن مون کي ائين لڳو ته تهذيب ۽ امر ٿا ڪي،
 شهر ۽ سمنڊ جي علامت ٿيڻي ولدگي ۽ جي ارم -
 هيٺا ڪي ٻائي ورتو آهي.

مگر شهر جي باد آئي ته مان انهن ڪهڙن مان،
 الهاسنگر نه، اچي ويسا، لاسار ديو، مٿس سائين،
 ٽالپر اندور ٽالپرس جي مٿيهر شري گهوش سان
 وڃي کڏيس.

”مون کي سڃاڻو ٿا.“

”نه - ڪير آهيو اوهين. آرنسٽ. ٻائي اسان وٽ

ڪا لوڪري خالي نه آهي.“

”مان آهيان ڪيولراماڻي.“

”ڪيولراماڻي، ڪيولراماڻي، حشو ڪيولراماڻي!“

”ها -“

”نه تون جيل مان ڇڏي آئين؟“

”ها، سر.“

”گهر نه ويو آهين؟“

”نه سر.“

هو ٺهڪ ٿيئي کلڻ لڳو، ”ماڻي تون سنڌي ٿي
اسان بيمگالين کان نه ٿو نڪرين. آخر هڪ شير دل
عورت جو پٽ آهين. مان گڏيو هئس ڪلاماڻي. مان
لوڪي ڪم ٿي ڇڙهڻو آهي. ٻل سهاڻ کان ڪم ٿي ڇڙه.“
مون اٿي هڪي هڪ جوڙيا.

هن چيو، ”وايه، مسٽر ڪيولراماڻي. ڇالهه پيءُ مان
عيران نه هيءُ ڪهڙو شخص آهي جو بنا موڪل جي
منهنجي ڪنهن به ڏوڪي آيو آهي. پر ڪيولراماڻيءَ
کان سواءِ ڪير ئي سگهي ٿو، جو هن طرف مون وٽ
اچي سگهين. اڙي وايه نه.“

چهر، ”نه گهوش ڏا. پندرهن سال ٿيا آهين جو
مون منهنجي گهر جي شڪل نه ڏٺي آهي ۽ ها گهوش ڏا،

مان سڀيان کان لڏي ٻيهرين ٽاريج کان ڪم لڳي چڙهندس.“
 ”او. ڪي. ماءُ بواءِ.“ هن پيل وڃائي. لوڪر کي
 جيانين نه ڊرائيور کي چڙهه نه صاحب ڪسي ڪار پر
 اسٽيشن ٿاين چڙهي اچي.“

جيترو ڪجهه، جيئن مون کي مليو آهي، اوترو ڪجهه،
 شايد، ان ريت ٻين کي به مليو هجي. مگر جيترو
 ڪجهه، مون زندگيءَ کي ڏٺو آهي يا زندگيءَ مون کان
 کسيو آهي اوترو ڪجهه به سڀ پوئين يا زندگيءَ کي
 لڳا ڏين حالڪ، زندگي پوئين ۽ ماڻهن سڀ آ.

مان ماشام جو ٽالوئرس ٿاين پر پهتي ويس. دريءَ
 مان اندر ٿورو ليو پائڻ. ڏٺم، اُهي آرام ڪرسيءَ تي
 ڪو ڪتاب پڙهي رهي هئي. سڌو ڪاٻيءَ ۾ ڪجهه
 لکي رهي هئي ۽ سڙا ڪنڊ ۾ رکيل شو جي به
 اڳيان، اگرتي ٻاري رهي هئي. سڌو جوان ٿي ويئي
 هئي. اهيءَ جو چهرو ڪنور لڳي رهيو هو ۽ سڙا سامه
 ڇت معلوم ٿي ٿي.

آهستي پڪاريم ”سڌو.“

”دادا“ هن چلايو. ڊمڪندي ٻاهر آئي. مون هن
 کي ٻاڪي ٻائي ۽ ٻاٻس سڪون مان هڻندي پيشاني
 ڀڃي. اهيءَ هي اکين تي چشمو پيو هو جو هن لاهي
 هٿ ۾ ڪيو. سڙا اگرتي ٻاري اهيءَ هي ٻاسي کان
 ٿي اٿئي.

مان امي ۽ جي ڏهن ۾ جهڪي ويس. مان ڏاڍو
خوش هئس مگر مون ڏٺو ته مان روئي رهيو هوس.
سڀ منهنجي سڙڪن جو آواز ٻڌي رهيا هئا.
شايد ماءُ نه هجي ها ته مان روئي نه سگهان ها.
سڀ ڀورا اکين ۾ بي وڃان ها. آڏاڻو امي نه، سنڌو.
آبي مات ميٺ هئي مگر ان سنجها ويلي مون ڏٺو هئي.
جا ولدگي ۽ ڪي استعيفا ڏئي هئي ۽ سا واپس ورتي هئي.
مان آئي سڌان جاءِ ۾ ويس ۽ منهن ڏوٽو. سڙا آئي نوال
کڻي آئي ۽ مون کي لهي پئي. هاڻ مان بس، هو
روئي رهي هئي.

مان وري امي ۽ وٽ آيس. چيو مانس، ”امي،
مان توڙا لڳر بهادر نه آهيان. توهان کي ڪيئن ٻڌايان
ته جيل جا دن پندرهن سال ڪيئن گذاريا آهن. تون
ولدگي ۽ مان لڙي سگهين ٿي. اڳيان اڄ نه پنهنجو زخمر
ڏسان. ڏانهن نه پندرهن سالن بعد به آئي پئي لڳي پئي
هئي ۽ سندس زخمر اڃا نه چٽو هو. وري منهنجي اکين
۾ پاڻي اچي ويو.“
امي چيو:

“Grow strong my comrade
That you may stand, unshaken
When I fall...”

(منهنجا ايلي، تورو مضبوط ٿي)

۽ ان وقت ڏرڪجھ لڏ
جڏهن مان ڪران (

سڌو ۽ اچي ٻانهن کان جهليو ۽ چيو، ”دادا، اڄ
سڄي رات اسين ڄاڳنداسين. مگر دادا سڀان هلي
ڏاڙهيون مڃيون لهرائي ڇڏيو. شو ڳوان جي پاسي کان
پنهنجو فوٽو ڏرو، اهڙي شڪل ڪريو.“

مون پهرين فوٽي ۽ پوءِ سڙا ڏانهن لهرايو. چيم،
”ها ڏي، هاڻ ڏاڙهي وار سڀ لهرائڻا پوندا. اڄ مان
پنهنجي آفيس مان به ٿي آيو آهيان. سٺو سنوڪمائينداسين
۽ تون ڪاليج ۾ سٺا سٺا ڪٻڙا پائي ويندين.“

”دادا، اسان ڪاليج ۾ هڪ گروپ ٺاهي آهي.
آزاد سنڌ گروپ اسين سنڌ کي آزاد ڪرائينداسين.
سنڌ ۾ به اهڙي لهر هڪ هلي ٿي. ڪهڙا سٺا ٻانجهن،
ٺيڪ آهي، مگر سٺا ويچار ۽ آدرش رکجن ته بهتر آهي.
دادا مان اوهان جو ديس ڏسڻ چاهيان ٿي.“

نه معلوم ٿيو، پندرهن سالن بعد گهر موٽڻ بعد ۽
گهر اندر ڪهڙا جي بهران ڪهڙان به دماغ گرم ٿي ويو.
چيم، ”سڌو، اهي خواب لهن ٻڌي ڏي. ڪجهه ٿيڻو
ڪونهي. تون پڙهڻ ڏانهن ڌيان ڏي ۽ ٻيٽا پڙهڻ جي
ڪوشش نه ڪر.“

سڌو جو منهن لهي ويو. ٻانهن، ”دادا، ڇا ٿو ها.“
پنهنجي وطن سان پيار ڪونهي.“

”پيار هجي ها ۽ اٿان پڇي جو اچان ها.“
 ”اوھين ان ڌرتيءَ کي چٻڙي پٽو ها. جي ڌرتيءَ
 کي ٻڪڙ پندا آهن، انهن کي کير ۽ ماري نه سگهندو
 آھي. ٿوري نه پنهنجي طاقت آزمائي ڏسو ها.
 سوچير؛ منهنجي معصوم ٻالي ٻولي ڏي، ڪنهن
 وقت هندستان جي ”ود ني بئريسٽر“ کي ڇا چئي
 ويئي. اٿان ڪڏهن پنهنجي ۽ پنهنجي ڌرتيءَ جي
 طاقت نه ڏني. چويئي: اوھين ان ڌرتيءَ کي چٻڙي
 پٽو ها. ٿوري نه پنهنجي طاقت آزمائو ها.“

مون حيرت وچان اميءَ ڏانهن لھاريو. ”ڇڏو دادا!
 اڄ ان سوال کي ڇڏيون ٿا. معاف ڪجو منهنجا پيارا
 پيارا! منا منا دادا. اڄ ڪجهه ٻيون ڳالهيون ڪنداسين.
 ڳالھائجو اوھين، اسين فقط اوهائجو ڇھرو ڏسنداسين.
 اوهان هڪ الگريز ڪي مار ڏلي هئي، اها ڳالھ
 ٻڌائجو. دادا ان الگريز پنهنجا ڏند، لندن ميوزم ۾
 رکيا هوندا؟“

مون وري اميءَ ڏانهن لھاريو. سوچير: هيءَ عورمت
 آھي، وشو ٻار کي آھي. مهاود ٻالو. سڀ ٻن لاءِ ٻن
 واسطي، شخصي خالگي ڪجهه نه.

مون پنهنجا ٻئي هڪ سڌو ۽ ڏانهن وڌايا. کيس
 پيار ڪندي چمر. ”جهن ماڻهو کي وطن ۽ الساليت
 سان پيار ڪونهي، ان کي جهنگ جو ڪوئي نه آھي.“

اھي ۽ چيو، ”محمد علي جناح پورو زور لڳائي،
 پاڪستان قائم ڪيو مگر مرڻ کان اڳ هن خواهش ظاهر
 ڪئي ته هو زلديءَ جا آخرين ڏينهن پنهنجي وطن
 بمبئيءَ ۾ گذاري.“

اها ڳالهه مون اڳ نه ٻڌي هئي. مون سوچيو: اسين
 بلڪل رواجي ماڻهو آهيون. مگر اسانجون ڳالهائون
 ڪڏهن صحيح طور ۽ ڪڏهن خواه مخواهه سياست،
 ويچار ڌارن؛ فلسفي جي حدن کي وڃي پھن ٿيون.
 پاڇي جيان، هر چيز جي پٺيان سياست منهن لڪائي
 بيٺي آهي. اهي پنهنجي دور جي پهرين چوڪرين
 مان هٽي، جن ڪاوبست ۾ تعليم ورتي ۽ تنهن وقت
 اخبارن ۾ ان خلاف آواز اٿيو. هن ڪافي انگريزي
 اخبارون ۽ ڪتاب پڙهيا آهن. مگر زلديءَ ۾ کيس
 ڪڏهن به ڪٿي، هن فورم جي سوچ ۽ من گمان کي
 سلجهائي عوام اڳيان رکڻ جو موقعو مليو آهي؟ اديبن
 جون ليدون ڪالفرنسون جن اڳيان هوءَ پنهنجا ويچار
 رکڻي، سي ڇانهه جي ڪوپ ۾ طوفان جيان آهن.
 جيستائين خانگي ملڪيت جو عالم نه ٿيو آهي ۽
 بغدادوار ۽ ورهاست جي وسيلي تي، پروتاري طبلي
 جو قبضو نه ٿيو آهي، جمهوريت ۽ سماجवाद جا نعرا
 سڳا آهن. سندوءَ جي عمر خواجه، السنڌ، پورن ۽
 ڪلهيڙن جي آهي. مان به نه ائين ڄاڻ ٿو. مگر زلديءَ

اها تڙي هئي، جو پٽهه هٿ ۾ کڻي پيو گهمان.
 ڪڏهن مات ڪڇي ۽ مات ۾ خاموشي ڳالهائي.
 لڳي ته ڪير سوچي ۽ ڳالهائي نٿو، مٿس مات پئي ڳائي.
 مون جناح جي ڳالهه کي وڌائڻ نه چاهيو. سڙا کي
 چيم، ”اڙي ڀائي، پندرهن سالن کان چڱي پيسي
 اٿم. ڪجهه نه منهنجو بلو ڪر.“
 سنڌو شايد ڪسڪي وٺي هئي. ڏسان نه هٿ ۾
 چانهه جو ڪوپ اٿس.

”اها ها ها ها...“ مون ڪلهو، گهر جي چانهه نه
 پندرهن سالن کان پوءِ ٿو بيان.“
 مان به صوفائي ويس ۽ چانهه پيئڻ لڳس. ڏاڍي
 مٺي ۽ پياري هئي اها چانهه. ان کن ڇڪو ڪجهه.
 ائين لڳم چانهه نه ڇاچ پي رهيو هوس.
 ڪهڙو آهي هيءُ من؟ - بيان چانهه ٿو ۽ ياد تباهي
 ٿي اچي، شايد من دٻيو جي ٻرڪ آهي. حال ساڳيو
 آهي مگر الڳ ڳجهين تي، الڳ ماڻهو ويند آهن. ڪو
 ڏٺان هتي نٿو، مٿس ان ڏاهن ڪڏهن نظر وجهي ٿي،
 ڪڏهن ٿئي وڃي.

من مندر نه آهي جتي هڪ دٻو، راجمان ههي.
 چو هڪ بس آهي ۽ سڀ ان ۾ سٺا ٻيا آهن. ٻيا
 هڪٻئي مٿان ڪرن. من نه ان طرح آهي. البت انهن
 جا رشتا الڳ ٿي سگهن ٿا.

ڇانه پي مان اٿيس ۽ ٻئي ڪمري ۾ بابا جي فوني
اڳيان وڃي بيس. سوچيم: دادا کي ڇا ٿيو جو داب
ٿيو مگر ڊاڪٽر کيس دل جي بيماريءَ جي دوا ڏني.
ٻئي ڊاڪٽر دل جي بيماريءَ جي دوا ڏني ۽ ڪن
ڪلاڪن ۾ بابا اکيون پوري ڇڏيون. بابا، اوهان کي
نه مان ڪو سڪ ڏيئي نه سگهيس مگر اميءَ کي ضرور
ڏيندس. نه مان غلط روئندس ڪونه بابا. مون کي
هن گهر ۾ ڪي به ڀڙڻا آهن. مسڪراعئون پوڙهيون، جهڙڻ
۾ سنگيت پوڙهو آهي.

صليب

ٽيهه سال ٿيا آهن سنڌ ڇڏي ۽ مون سترهن سالن
جي عمر ۾ سنڌ ڇڏي. سامهون اميءَ جو لاش پيو
آهي. مان هن جي پهرن کي پڪڙي ويٺو آهيان. اها ئي
سينٽرل اسپتال آهي.

اميءَ چيو: سنڌ ۾ لاش موڪلي نٿو سگهجي، ان
ڪري مان جڏهن مران ته منهنجو گورو ڳڻا ۾ نه،
سنڌوءَ ۾ پرواه ڪند. جڏهن به پتا ڪن. ماڻهيءَ کي
ٿوري خرچي ڏج. هو منهنجو گورو ڏيئي ۾ وجهي ان
نه لهر لکي ڇڏيندو.

ان ڪن منهنجو تصور ان ڏي جو ٻار کڻي ٿي
سگهيو، جنهن ۾ اميءَ جا سڀ رڪتا هئا. نه منهنجي

ماء، مان ٺوڪي ڪڏهن به مرڻ نه ڏيندس. مان موت
 کي ڳڇيءَ کان پڪڙي زمين تي ڏڪيندس. مگر موت
 کي ڪو روپ ڪونهي. اهو پڪڙ به ٿو اچي. جو گل
 ٺاريءَ ۾ مھڱي ۽ ٻھڪي ٿو، اهو آخر ڪو عالمي
 ٿو ۽ هيٺ ڪري ٿو پوي. ان سلسلي کي مان چاهيندي
 به روڪي ٿو سگهان. انسان ڪيڏو بيوس آهي. هو
 ڪجهه ڪري نٿو سگهي.

پر ٿو اها فرمائش ڇو ڪئي. موت بعد ٺوڪي ڪيئن
 شهر بولندي ته مون ٺهنجا سکر، گنگا ۾ نه، سنڌوءَ
 ۾ پرواه ڪيا. ڇا انهن سڪن ۾ چيٽا هوندي؟ يا ان
 ڌرتيءَ طرف، ان لڏيءَ طرف ٺهنجو موه اهڙو گهرو
 آهي، جو ٺهنجي من ۽ آتما ۽ ماس ۽ لسن مان لڪري
 ٺهنجي هڏين ۾ گهري ويو آهي، جي فقط سنڌوءَ ۾
 پرواه ٿيڻ گهرجن.

پر جي ٺهنجو اڏو موه آهي به ته ان جو اظهار
 ڪري، مون کي چوڻي اٿس بطن جو احساس ڪرائين،
 ماء، ٺوڪان سواءِ مان جي نه سگهندس، مان انهن ٿو
 چوان مگر ٺوڪان سواءِ زندگي ڪهڙي؟ ها مون سڻا
 لاءِ به انهن سوچيو هو آخر مان فقط پاڻ ۾، ٺهائي ۾
 ٿو جهٽان ۽ جهٽوڻيڪ ٺهنجو وجود الڳ آهي. مگر
 ٺهنجي وجود جي پوري جوڙ، تس ۽ سار ۾، مان پاڻ
 گهٽ، اوهين وڌيڪ آهيو.

هان سامهون ماء جو لاش پيو آهي. پاسي واري

پلنگ ٿي سڙا وٺي آهي. مان رولان ٿو. فقط چوان ٿو:
ماءُ، آخر تون مري وٺين.

هن شرير ۾ ڪا چيٽا، ڪا پاوا ڪانهي. هڪ
دور آهي پورو، جو ڪڏهن شروع ٿيو ۽ ختم ٿي ويو.
جیل مان آزاد ٿيڻ بعد مان جلدي ڪم ٿي لڳي
ويو هئس. هڪ سني ڊاڪٽر کي امي ۽ جو زخمر ڏيکاريم ۽
جو آپريشن بعد ۾ پندرهن سال قاتل رهيو هو. ڊاڪٽر
علاج نه جاري ڪيو مگر عن چيو ته ان زخمر هنجي
رڌ ۾ زخمر پري آهي ۽ اهڙو رڌ، چڱي طرح صاف
ڪرڻ ممڪن نه آهي.

مگر علاج ۽ پرهيز سان کيس روزاني ٽڪيٽ کان
بچائي سگهجي ٿو.

امي ۽ پيءُ: هاڻ ٻڌي ٿي آهيان. اڃا پوءِ خرچ ڇو ٿو
ڪرين. ڇهه ماڻس: ماءُ ٿي ڪيل خرچ ڪونه اڃا پوءِ نه
ٿيندو آهي.

دسهنديريءَ مان اٿو ۾ واپس ايندي هن چيو،
”هيٺر سڌ جا رستا ڪلما آهن. تون مون کي هڪ ڏندو
سڌ ولي هل نه.“

”امي، سڌ ۾ وڃڻ لاءِ ڪو سبب گهرجي.“

”سبب - پنهنجي وطن وڃڻ لاءِ سبب؟“

”قاعدي موجب هاڻ اهو اسانجو وطن ڪونهي.“

”اهڙو ڪو به قاعدو ڪونهي پٽه جي سڌ منهنجو

وطن نه آهي نه مان پاڻي سنڌي سڏائي نه ٿي سگهان.“
 ”السان هر جڳه ساڳيو آهي. شايد لارڻي جي
 پهرين دور کان، جدا جدا جڳهين تي، جدا جدا ٻولڻون
 ڳالهايون ويون، آخر سنڌيءَ جي سڃاڻپ نه ان جي ٻوليءَ
 سان آهي.“

”بظ ٻوليءَ سان نه آهي. سنڌي صرف جي ٻولي
 آهي. هندو اتر راشٽري ڪيترن ڊٽالٽ جون ڳالهيون
 هنن ٿيون، چڪتاڻ کان واپسي، يعني امن، صرف
 ڌارمڪ بنياد تي آهي، ڊٽالٽ سياڻي بنياد تي.“
 ”۽ مارڪسواڊ؟“

”مارڪسواڊ موجب سماجواڊي ۽ سامراجواڊي
 ملڪن ۾ جنگ اٿس آهي، مگر اٺويهين صديءَ جي
 آخرين چوٽائيءَ جي شروعائي سالن ۽ پيڙهي زلڳيءَ
 جي شام ۾ ڪارل مارڪس اٿس ۾ جو تصور ڪري نه
 سگهيو، حالانڪ لارڻي طرف هنجو نظريو اڃا به صحيح
 آهي. سنڌ وقت داما لاءِ صرف جو پيغام آهي. سڀ،
 باقي سامراجواڊي ۽ جهن اهو جاگيرداري دور مان هٽي اهو
 آهي، اهو پاڻمرادو سماجواڊي سرشتي ۾ تبديل ٿيندو.
 جدليالي مذهب جي اصول تي ٻڌل آهي.“

”مگر درويش ۽ سندن جي ٻوليءَ جو اهو تصور
 ان وقت ڪهڙا آهن ويو، جڏهن پاڪستان جو بنياد پيو؟“
 ”سنڌ جي مسلمانن جي سنڌ جي هندن کان هڪ

گهر آهي نه ڪن سکر واري منزل ڪاه ٿي، مگر ڪاٺگرين
 جي سکر واري شهر سبب اڳواڻن اها جائز گهر قبول نه ڪئي.
 سنڌ جي اسيمبلي جون چونڊون مريوار پٺيان ٿي
 ٿيون ۽ اهي گورا ماڻهو، جي سنڌ اسيمبلي ۾ گهڻائي
 ۾ هئا ان پاڪستان ۾ شامل ٿيڻ بهتر سمجهيو. دراصل
 هو عوام جا عيوضي نه هئا. گهڻا ۾ گهڻا ٿيڻ پاڪستان
 ۾ رهڻ يا نه رهڻ جي سوال تي فيصلو ڪرڻ لاءِ
 اسيمبلي ۾ چونڊيو نه ويو هو. بهتر ٿي ها ته
 اسيمبلي کي خارج ڪري لوڪراءِ ورتي وڃي ها ۽
 حصو، جيئن سنڌ جي سڃاڻپ ماڻهن کي مان سڃاڻان،
 هو نه هندستان ۾ آهن ها ۽ نه پاڪستان ۾، سنڌ برابر
 ڪهڙو وقت غلامي ۾ گذاريو آهي. مگر سنڌ ماڻگرين
 جي اچڻ تائين هميشه الڳ ملڪ رهيو آهي ۽ سنڌ ۾
 ساد، سڌي مسلمان نه، مهاجرن ڪيا. مگر هاڻ هو به
 پنهنجي جذبي آيل ٿي ويا جي اهميت سمجهي رهيا
 آهن ۽ هاڻ کي لکيوي ۽ دهلوي سڏائي رهيا آهن.
 اسان جي چونڪاري جو دستور فقط مارڪسواڊ ۽ لڌروف
 آهي. جڳر هڪ ڪم ڪر. مان جڏهن مران نه رهندي
 ڪورو ڪندا ۾ نه، سڌو ۾ اروا ڪڍڻ.

پاڪستان سان ئي جنگ وقت هڪ سني آه. ڏي
 جو ماڻهو اسان جي گهر آيو ۽ هن امي ۽ کان پهتو
 اوهين رهندو پاڪستان هلائيندا آهيو؟

"هل جو؟"
 "اوهان کي جيڪڏهن تون ڏسڻ جو طرف نه ٿو ڏيکاري."
 "جيڪڏهن تون هندستان ۾ نه آڪستان ۾ ڄائو
 معين ڪا نه اهو سوال پڇين ٿا؟"
 "توهان جو مطلب؟"
 "مان پوري جهان جا ڳالا ۽ سڌي گيت ٻڌڻ لاءِ
 آڪستان ۾ آيو آهيان."
 "تو پوري جهان جا ڳالا اوهين آڻڻا وٺڻا
 ڪيو ٿا؟"
 "اٺاڻه مان لڌا مڱي مگر جا ٻڌڻي آهيان. مگر
 اٺاڻه پوري جهان جا ڳالا ڪيئن لا اچن ٿا؟ هڪ يا
 ٻه ٻڌائو، فقط اهو ثابت ڪرڻ لاءِ ته هتي اوهان
 به ڪار نه ڪيو آهي. پوري جهان هندستان ۾ ڄاول آهي
 ۽ مان ان زمين تي ڄا هن وقت پاڪستان آهي ۽ تون
 انهن سمجهڻ نه وٺڻو؟ پاڪستان مان هڪ پاڪستاني
 هڪ هندستاني گلوڪار کي ٻڌي رهيو آهي."
 "مگر هن وقت جنگ آهي."
 "اها جنگ سڳيت ۽ ڪلا جي نه آهي باقي تون
 ڪٿڻ چاهين ته ڪڙي سگهين ٿو."
 "نالا اوهان خود چيو ته اوهان پاڪستاني آهيو."
 "پتو پاڪستان اڃا اڌال جي تصور ۾ آهي ته
 ورتو، جڏهن مان سنڌ ۾ ڄائي هئس."
 "تو سنڌ ۾ ڄائو؟"

مان چپ چاپ، ٻئي ڪمري مان لڪري اچي اميءَ
اڳيان بيٺو هوس. سوچيندو رهيس ته جيڪو وقت موقعي
جو ٿاڏو وٺي پوليس اميءَ کي گرفتار ڪري ته مان
ڪجهه نه ڪري ته نڪهندس. مون به هاڻ اها جرئت
۽ طاقت نه رهي آهي.

”مگر اوهان کي نورجهان جا ڏڪارڻ نه ٻڌڻ گهرجن.“
”بيوقوف، توکي صلاح ڏيڻ لاءِ ڪنهن چيو، توکي
ڪير آهي ته جنهن بنگلا ديش کي هندستان جون فوجون
آزاد ڪرائي رهيون آهن، ان بنگلا ديش جو جنم ان
وقت ٿيو جڏهن اوڀر پاڪستان ۾ روڊنڊو سنگيت ٿي
بدش ٻڌي. سنگيت جو ورهاڱو نه ٿيندو آهي. تون
وڃ هٿان دفع ٿي.“

ڪجهه ڏينهن مان خوف ۾ گذارڻ لڳس ته مٿان
ڪا لڳن مصيبت نازل ٿئي. اميءَ جي غم حاضريءَ
۾ مون رڳو هو ايرٽل ڪڍي لڪائي ڇڏيو.
توڙا ڏينهن ٿيا ته ڪن درٻارن ۾ سڏايو. سنڌ
کي آزاد ڪرڻ جي پڌراني ڪئي وئي. اميءَ ڇهو
مان ويندس.

مون چيو: مگر هيءَ غلط ماڻهو آهن. هن چيو: مون
کي ڏسڻو آهي، هو ڇاڻا چون.
پهرين هڪ وڏو اڳواڻ اٿيو. هن جوشيلائي لارڻ
ڪئي. مان پريان، پهرين دروازي وٽ بيٺو هوس.

هن چيو، ”اسين پاڪستان ۾ آڏو لنگر پڻ چڻي نهر
 کوئي هنجي لاش کي ڦاسي ڏينداسين.“
 ڏسان امي اتي ايلي آهي. زور سان رڙ ڪري
 چيائين، ”آڏو لنگر پڻ چڻي نهر، پاڪستان ۾ نه،
 هندستان ۾ آهي.“

ماڻهن رڙيون ڪيون، ”مائي ويهه، مائي ويهه.“
 هڪ عجيب نسر جو ۽ اڳ نه ڄاڻل خوف جو احساس
 منهنجي من کي وڪڙي وڃي ٿو. اميءَ کي سوچڻ
 گهرجي ته هو غلط ڇڪهه لي غلط ماڻهن اڳيان آئي آهي.
 ڪنهن اڏول پيئي آهي. درد سبب ٿورو جهڪيل
 مگر آواز بلند. ماڻهو رڙيون ٿا ڪن. مائي ويهه، مائي ويهه.
 مگر امي نه ويلي. ڏٺو پاسي کان هڪ جوان ڪيس
 ٻانهن کان چڱي هيٺ وهاري ڇڏيو. سوچيم ته مان
 ان نوجوان کي ڳڙ کان جهلجان ۽ ڪيس هڪ لٿڙ وهائي
 ڪڍان ته ڇا ٿو ڪي پنهجي ڪا ماءُ آهي يا نه آهي.
 مگر مان چانس ڪونه.

هن اڳوان چيو، ”اسين مسلمانن جا آندا چهر پنداسين“
 امي وري اتي ايلي. هن رڙ ڪري چيو، ”سند
 فقط ٽيهن لکن سنڌي هندن جي نه هڪ ڪروڙ سنڌي،
 مسلمانن جي نه آهي. سنڌ سنڌين جي آهي. اوهين
 ماڻهن ۾ شرع جو زور ٿا وجهو. ڪجهه سمجهو منهنجا ٻارو!“
 ڏسان نه هال ڪيس هڪ ٻئي نوجوان ڏڪو ڏٺو

[illegible]

ڪوليءَ ڏانهن اشارو ڪري ٿو. مان اتي پهچي ٿو وڃان
 ڏسان ٿو، سڌو ٻاهر ۽ سڙا ڏر وٺي آهي.
 مان دروازي تي بهان ٿو اچي. ڏسان ٿو. سامهون
 آهيءَ جو لاش پيو آهي. منهن ۽ پير کليل اٿس. اکيون
 بند. ڏسي ڇڏيا هن ماڻهو!

مان ڪافي وقت دروازي تي بهي ٿو رهان ۽ آخر
 ماءُ جي قدم ۾ جهڪي ٿو وڃان. مان پنهنجي ڀنهي
 هٿن سان هن جي پيرن کي جهلجان ٿو. پير سخت آهن،
 مگر ٿڌا آهن.

چوان ٿو: ماءُ، آخر تون مري وئينءَ!

نالو : صاحب خان ميراني

ولد : بهادر علي

ادبي نالو : سوره ميراني

جنم : 08.04.1975

جنم هنڌ : ڳوٺ ڪپڙو، تعلقو

رتوديرو، ضلعو لاڙڪاڻو.

حال اندرسي : غريب آباد محلہ

نئون ديرو، تعلقو رتوديرو.

تعليم : M.A سنڌي

ڪرت : اسٽنٽ سب انسپيڪٽر آف سنڌ پوليس

ان ڇپيل ڪتاب

قدرتيءَ جا رکوالا (ٻارن لاءِ ناول) 1990 ع

سائر سلس ڪجن (شاعري) 2021 ع

بره منجهارا بوند (شاعري) 2022 ع

صاحب ديوان سنڌي شاعر (تحقيق) ان مڪمل

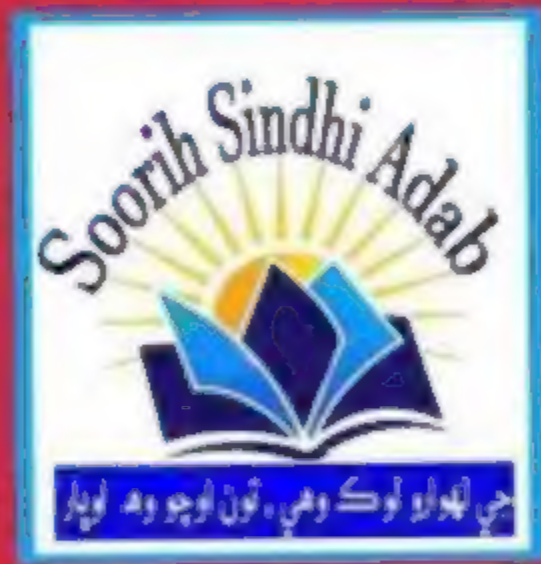
موبائيل نمبر : 3919786 – 0344

0300 – 3404488

اي ميل : sahibkhanmirani0@gmail.com

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488